

**Міністерство освіти і науки України
Західноукраїнський національний університет
Навчально-науковий інститут новітніх освітніх технологій
Кафедра психології та соціальної роботи**

САМОЙЛЕНКО Оксана Олександрівна

**Психологічні особливості формування толерантності як
професійної риси майбутнього фахівця соціальної сфери /
Psychological peculiarities of tolerance formation as a professional
trait of a future social worker**

спеціальність 053 «Психологія»
освітньо-професійна(наукова) програма

кваліфікаційна робота за освітнім ступенем «магістр»

Виконав студент
Групи ПСзм-21
Самойленко Оксана Олександрівна

підпис

Науковий керівник:
к.е.н., доцент
Миколюк С.М.

підпис

Кваліфікаційну роботу
допущено до захисту
«__»_____2024р.
Завідувач кафедри

(підпис)

Тернопіль-2024

АНОТАЦІЯ

Самойленко О.О. Психологічні особливості формування толерантності - професійної рис майбутнього фахівця соціальної сфери. – Рукопис.

Дослідження на здобуття освітнього ступеня «магістр» за спеціальністю 051 «Психологія», освітньо-професійна(наукова) програма. - Західноукраїнський національний університет, Тернопіль, 2024.

У роботі дано визначення суті поняття «толерантність», розкрито природу толерантності, висвітлено особливості формування толерантності у фахівців соціальної сфери. На прикладі Мукачівської філії Закарпатського обласного центру зайнятості у контексті мотиваційно-ціннісного компонента, запропоновано напрямки вдосконалення у діяльності фахівців соціальної сфери, що потребує сформованості інтегральних якостей особистості, серед яких толерантність займає особливе місце.

ANNOTATION

Samoilenko O.O. Psychological features of the formation of tolerance - a professional trait of a future specialist in the social sphere. - Manuscript.

Research for obtaining a master's degree in the specialty 051 "Psychology", educational and professional (scientific) program. - West Ukrainian National University, Ternopil, 2024.

The work defines the essence of the concept of "tolerance", reveals the nature of tolerance, highlights the peculiarities of the formation of tolerance among specialists in the social sphere, for example, the Mukachevo branch of the Zakarpattia Regional Employment Center in the context of the motivational and value component, directions for improvement in the activities of social sphere specialists are proposed, which requires the formation of integral qualities of the individual, among which tolerance occupies a special place.

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ ПОНЯТТЯ ПРО ЛЮДСЬКУ ТОЛЕРАНТНІСТЬ.....	7
1.1. Історичні передумови виникнення толерантності	7
1.2. Сучасний стан дослідження феномену толерантності.....	12
Висновки до розділу 1	15
РОЗДІЛ 2. ТОЛЕРАНТНІСТЬ У СИСТЕМІ СОЦІАЛЬНИХ ВЗАЄМОСТОСУНКІВ	18
2.1. Соціально-психологічний аналіз толерантності в міжособис- тисних взаємостосунках.....	18
2.2. Психофізіологічні функції толерантності у професійній діяль- ності фахівця соціальної сфери	26
Висновки до розділу 2	29
РОЗДІЛ 3. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ОСОБЛИВОСТІ ТОЛЕРАНТНОСТІ ЯК ОДНІЄЇ З ХАРАКТЕРИСТИК ОСОБИСТОСТІ ФАХІВЦЯ СОЦІАЛЬНОЇСФЕРИ	32
3.1. Особливості формування професійної толерантності майбутніх фахівців соціальної сфери.....	32
3.2. Психологічний аналіз формування толерантності у фахівців соціальної сфери в розрізі мотиваційно-ціннісного компоненту.....	38
Висновки до розділу 3	46
ВИСНОВКИ	48
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	51
ДОДАТКИ.....	58

ВСТУП

Актуальність дослідження. В сучасних умовах яких сьогодні знаходиться наша держава, її функціонування, визначають необхідність професійної підготовки фахівців соціальної сфери, яке передбачає гармонійне поєднання високого рівня їх професіоналізму й особистісних якостей. Професія фахівця соціальної сфери передбачає втручання соціальної роботи у відносини людей із їхнім оточенням, що сприяє позитивним соціальним змінам, вирішенню проблем у відносинах між людьми, мобілізації їхнього особистісного потенціалу [22].

Соціальна робота - це робота спрямована на вирішення певних ситуацій, протиріччя які виникають в самому процесі діяльності фахівця соціальної сфери. Ця обставина викликає необхідність наявності в особистості фахівця соціальної сфери таких якостей як доброзичливість, справедливість, зацікавленість, товаристкість, здатність і вміння переживати, принциповість, толерантність, тощо [8]. Сучасний фахівець соціальної сфери має володіти комплексом якостей, що забезпечують ефективне виконання актуальних професійних завдань.

Толерантність є необхідною умовою успішної професійної діяльності майбутніх фахівців соціальної сфери у нових нестандартних умовах, які переживає наша країна. Саме наявність в особистості фахівця такої сфери як толерантність є однією з найголовніших в роботі з клієнтами соціальної сфери. Це пояснюється насамперед тим, що фахівці соціальної сфери стикаються з різноманітними особистостями яким притаманна сукупність специфічних, індивідуальних цінностей, переконань, життєвих цілей, форм самопред'явлення на культурно-естетичному рівні які можуть відрізняються від індивідуальних цінностей самого фахівця [17].

Толерантність завжди залишалася важливою загальнолюдською рисою й базою для побудови людських контактів, конструктивної взаємодії на різних рівнях: у взаєминах між окремими особистостями, між різними

соціальними групами, культурами, тощо. Вона надає можливість існувати складним багатонаціональним державним утворенням суспільства [36].

Толерантність є предметом уваги широкого кола науковців, зокрема і психологів. Аналізуючи психологічну літературу можна сказати, що дослідженню толерантності присвячено багато уваги, а саме сутності терпимості й толерантності в онтології суспільної свідомості й самосвідомості, місця толерантності у процесі набуття особистісної цілісності, характеру толерантності в суспільстві з ринковою економікою, толерантності, як категорії відносин, толерантності як особистісної риси [30]. Багатий досвід вивчення толерантності приділяють в ціннісно-сміслового підходу як особистісної цінності і цінності соціокультурної системи (В.В.Бойко, О.О.Савченко, В.С.Магун, С.Д.Максименко, Є.Г. Луковицька, І.Г.Попик, А.В.Фурман, О.Я.Шаюк, Е.А.Стрельцова, М.А. Холодна) та ін.

Незважаючи на постійне зростання робіт, присвячених дослідженню феномену, що вивчається, залишаються невивченими деякі характеристики як самих проявів толерантності, так і її структури та детермінації. На сьогоднішній день існує незліченна кількість підходів до вивчення складових толерантності. До них відносять когнітивні, емоційні, ціннісні, психофізіологічні та інші складові або характеристики толерантності [26]. Їх специфіка передбачає застосування системного підходу до її дослідження, зокрема до вивчення толерантності як системної характеристики особистості. Тому, ця проблема вимагає більш детальнішого теоретико-емпіричного вивчення, що дозволить осмислити межі психологічного портрету толерантності індивіда та допоможе задовільнити потреби в розвитку толерантних міжособистісних стосунків людей, для забезпечення соціальної взаємодії у сучасному суспільстві.

Вперше, поняття «толерантність» почало використовуватися у зв'язку з намаганням світової спільноти, насамперед таких організацій як ООН, ЮНЕСКО, врегулювати міжнародні відносини [1]. Організацією ЮНЕСКО була затверджена Декларація принципів толерантності, а 16 листопада

визнано Міжнародним днем толерантності. В данній декларації проголошується толерантність як чеснота, що робить можливим досягнення миру і сприяє заміни культури війни на культуру миру, що досить актуальна для України та українського народу. Декларація принципів толерантності пропонує, що найбільш ефективний засіб у попередженні нетерпимості – виховання [7].

Виховання в дусі толерантності починається з навчання. Виховання толерантності в людських стосунках є стратегічним завданням у ХХІ столітті. Толерантність, це свого роду стійкість до конфліктів та рахується основою різних форм взаємодії між людьми. Толерантність у багатьох випадках допомагає попередити конфлікт або спрямувати його розвиток до конструктивного вирішення при врахуванні інтересів обох сторін [12,с.22].

Толерантність, це професійно важлива особливість характеру майбутніх соціальних працівників, яка в свою чергу виявляє сутність як здатність особистості сприймати інших такими, як вони є, незважаючи на відмінності в судженнях, стилях життя, характері поведінки, терпимо ставитися до будь-яких особливостей інших, розв'язування конфліктних ситуацій ненасильницькими засобами [12].

Значний внесок у дослідженні психологічних аспектів толерантності, її сутності і функцій внесли такі відомі психологи як Г. Олпорт, Е. Фром, , П. Ніколсон, Г. Солдатов та ін. Хоча дослідженням толерантності приділяється велика увага питання вивчення толерантності перебуває на стадії активного вивчення. В тому числі питання психологічних механізмів та складових толерантності, психологічних критеріїв її сформованості, підбору діагностичних методик.

Об'єктом дослідження є толерантність як психосоціальна риса майбутніх фахівців соціальної сфери.

Предмет дослідження становлять ознаки, функції та психологічні особливості формування професійної толерантності у фахівців соціальної сфери.

Мета дослідження: виявлення психологічних чинників, які впливають на якісну підготовку фахівця соціальної сфери, що уможлиблює свою здатність адекватно сприймати інших людей, котрі потребують соціальної допомоги.

Завдання дослідження:

1. Висвітлити теоретичні засади психологічного пізнання толерантності як соціально-культурного явища.
2. Системно обґрунтувати структуру толерантності особистості та психологічні особливості її покомпонентного розвитку в майбутніх фахівців соціальної сфери.
3. Емпірично дослідити психологічні особливості формування професійної толерантності фахівців соціальної сфери і проаналізувати одержані результати.

Методи дослідження. Для вирішення поставлених завдань були стосування таких методів: теоретичних – аналіз, порівняння, абстрагування, систематизації, підпорядкованих завданню сутнісного вивчення толерантності, емпіричних – спостереження, опитування, бесіди, тестування (для визначення мотиваційно-ціннісного компонента толерантності, у тому числі й виразності термінальних вартостей (власний престиж, високе матеріальне становище, креативність, активні соціальні контакти, саморозвиток, досягнення, духовне задоволення, збереження індивідуальності), а також їх наявність у різних сферах життя фахівців соціальної сфери – навчання й освіта, сімейне та громадське повсякдення, захоплення – «Опитувальник термінальних цінностей» (ОТеЦ) І. Сєніна.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ ПОНЯТТЯ ПРО ЛЮДСЬКУ ТОЛЕРАНТНІСТЬ

1.1 Історичні передумови виникнення поняття толерантності

На сьогоднішній день існує багато визначень толерантності. З латині *tolerantia* означає «стійкість, витривалість». Толерантність – це постійна готовність з гідністю сприймати будь-яку особистість або подію. Поняття толерантності було актуально за будь-якого періоду розвитку цивілізації. В період Античності прояви толерантності толерантність була характерна для проявів поваги до людської гідності та культивування помірності [36].

Перші спроби дати тлумачення толерантності, як ціннісної категорії, була давньогрецькими філософами Античності Сократом(469-390 до н.е.) та Платоном(427-390 до н.е.). На думку цих філософів терпіння є фундаментом людської мудрості.

Основні чесноти людини, на думку Сократа,включали таке поняття як стриманість, як інструмент для приборкання пристрасті, мужність, інструмент подолання небезпеки, справедливість, як змога дотримуватися божественних та людських законів. Сократ вважав, що людина еволюціонує за допомогою пізнання та самопізнання.

Платон писав про те, що обов'язок бути терпимим це необхідність, яку людина повинна була принести як щось нове в майбутнє суспільство [9].

Грецький філософ Аристотеля (IV ст. до н.е.) толерантність також розглядав як прагнення людини до «золотої середини». Особливий стан душі, який, дозволяє людині рівноправно поводитися з оточенням, був описаний аристотелем в його творі «Нікомахова етика» [13]. Філософ вважав, що кращі це не ті хто гідно поводить по відношенню до себе, а ті, що доброчесно поведуться з іншими.

Китайський філософ Конфуцій казав: «Не роби іншим того, чого не хочеш, щоб робили тобі», «У стриманої душі менше промахів», «Коли

зустрічаєш гідного, подумай як би тобі зрівнятися з ним», «Зустрівши недостойного, отримаєш перевірку самого себе».

Філософ Конфуцій вважав, що справедливість, це те за допомогою чого можна буде вирішити усі соціальні проблеми суспільства.

Римський філософ Л.Сенека(4-65 до н.е.) говорив: «Наше народження у цей світ для спільного проживання, наше суспільство – це будівля, яка б обрушилась, якби ми не підтримували один одного».

Поняття іншої людини вперше з'явилося в античній філософії. Саме ставлення до «Іншого» створюються і змінюються у відповідності із законами суспільства. Від взаємопорозуміння у повсякденному житті, співробітництву та відмови від ворожнечі до законодавчого запровадження принципу свободи совісті та прояви симпатії в діалозі з «Іншим» [30].

В основі філософської думки є зосередження на цінності близької до толерантності синонімічні поняття такі як милість і дружелюбність, вміння уважно вислухати іншого, стримання своїх пристрастей за допомогою виховання, знанням та поміркованість [9].

Проблема толерантності вплинула і на середньовічне суспільство, яке дотримувалося догми контролю людської поведінки та думки, в цей період значно підвищується особистісний ріст у людській діяльності [13].

У середньовіччі такі філософи як Августин Аврелій, Фома Аквінський, Григорій Богослов, визначали терпимість як ключове поняття моралі та в своїй поведінці дотримувалися високого рівня толерантності до внутрішнього світу особистостей зовсім других конфесій.

В своїх працях М. Монтень писав про толерантність виступає своєрідним щитом вільної думки. Він каже, що людина завжди буде залежати від того соціального середовища, де вона знаходиться, середовища яке буде підкреслювати силу і гідність самої особистості.

М.Монтень показує життя людини із самоізоляцією. Нелюдськість, або інакше кажучи інтолерантність активно протидіє співчуттю.

Розглядаючи період середньовіччя, можна сказати, що формою виявлення толерантності була віротерпимість. Що стосується періоду Відродження, то толерантність виступала свого роду законом між конфліктуючими культурами, готовність прийняти логіки і погляди інших людей. Цікаво, що в епоху Бороко елементи толерантності включають у поняття моральності такі складові як: доброчесність, розум, доброзичливість, любов, справедливість.

Епоха Просвітництва, відрізняється тим, що відносила толерантність до складової частини буття людини у мирному співіснування між різними народами та спільнотами. Розглядаючи толерантність, як поняття, що існувало у ХІХ столітті, можна сказати, що толерантність трактувалася як певний стан людини, який дає можливість здійснювати вибір при взаємодії з іншими особистостями. Базою для моральної, духовної культури в суспільстві була толерантність.

В процесі еволюції людства виникало питання про певний засіб спілкування, який би допоміг упозитивному руслі у вирішенні тих чи інших питань, пов'язаних з існуванням різних народів. Гуманістичний напрямок виступає свого роду «батьком» розвитку толерантності, який на відміну від насильства, агресії, непримиренності, ворожнечі та відкинення компромісу, запропонував ідею толерантності у відносинах з людьми, які можуть відрізняються за індивідуальними, або груповими ознаками [9].

Нетерпимість вважалася ознакою економічних та політичних криз у будь-якій країні на протязі всієї історії людства. Толерантність в усі часи виступала як цінність та основа для розвитку людських контактів з організаціями, соціумом [1].

Насправді змістовна характеристика толерантності зводиться до пасивності, неквапливості. Толерантність на рівні біопсихічному, має вигляд адаптаційної форми індивіда, до середовища де він знаходиться, за допомогою зниження реагування на подразники. У різних довідниках по психології толерантність розглядають як унеможливлення , або незначне

емоційного реагування на будь-яку негативну подію, зниження чутливості до її впливу [8].

Загалом діапазон визначень поняття толерантності має великий спектр. У розрізі філософського погляду толерантність фактично ототожнювалася з проявами помірності та покірності, любові та злагоди, розуміння та готовності до прощення.

Такий феномен як «толерантність» в історії можна проаналізувати у двох напрямках, що демонструють логіку розвитку позитивних та негативних процесів у соціумі. У прикладах соціальних протиріч відслідковується трактування негативних тенденцій, що є в суспільстві і які безпосередньо впливають на коррекцію цінності толерантності може здійснити наступним чином. По-перше, прірва між людьми, яка виникла в результаті знецінення людського світу у протилежності зі зростанням вартості світу речей. По-друге відчуження праці, її продукту, що дало змогу відокремлення родового життя людини, тобто віддалення людини від людини, від самої себе [1].

Досліджуючи історичні інтерпретації толерантності у різних соціальних зв'язках, слід сказати, що закони мікро- і макрокосмоса, система людина-світ розглядалися в стародавні часи. Терпіння і терпимість контролювалося релігійною догмою. Християнські ідеї любові набувають новий природній сенс. Відродження великої любові пов'язано з духовним оновленням людини і перетворенням суспільства. Значно пізніше Т. Гоббс, Дж. Локк і Ж.-Ж.Руссо, в спробі примирення суспільства і держави, вишукували принципи становлення специфічної згоди, подібно до догм релігії в середньовіччі.

У своїх вченнях Г.Сковорода показує Біблію законом для будівлі фундаменту соціальних відносин [4]. Любов показується у роботах Сковороди як невидимі нитки які тянуться від однієї людини до іншої через Бога, а можливість перебування в гармонії, тобто бути толерантним дозволеною для тих, хто ворогів своїх любить. Тобто подібним, в моральній

сфері, до толерантності виявляється саме категорія любові, яка розглядається як тлумачення світоглядних установок відношення людини до людини [18].

Поняття любові – фактично толерантності, як здатності до подолання соціального егоїзму, було висвітлено у роботах так званих філософів «космистів». Егоїзм и альтруїзм – дві різні позиції прояву людських відносин [13].

Толерантність дозволяє віднайти золоту середину, коли потрібно проживати життя не в своє задоволення і не для других, а зі всіма і для всіх.

Досить цікаві тлумачення специфіки так званих «рушійних сил» мотивації соціальної терпимості. В своїй теоремі №43 «Етики», Б. Спиноза сформулював своєрідний закон збереження енергії в сфері моралі . На його думку, негативна реакція людини зростає у результаті ненависті, і може бути ліквідована тільки за допомогою любові.

У ХХ столітті, своє бачення доброзичливого ставлення до іншої особистості було сформульовано в рамках одного із самих популярних на Заході напрямів психоаналіза який здійснив вплив на сферу соціального знання. Із усіх представників цього напрямку, найбільш цікавим являється теорія З. Фрейда і К. Хорні, вони вважали конкуренцію формою активності людей, центром невротичних конфліктів, виявлення змісту яких складає основну проблему соціокультурного психоаналізу. К. Хорні визначав людські відносини як своєрідне суперництво в різних сферах людського життя: економічній сфері, в сім'ї, в відносинах між родичами в школі і навіть в любові [16].

Для любого періоду розвитку людства, суспільства, терпимість вважалася як певна ознака гармонії у суспільстві. Терпимість залишається моральною нормою формування досвіду взаємодії і взаємовпливу людей [8].

Досліджуючи поняття толерантність в багатьох літературних джерелах визначення цього поняття є дуже широким, від постулатів до вузького розуміння, в якому враховуються суспільне і індивідуальне здоров'я, мораль, законність і т. п.

Як складне психологічне явище, толерантність виступає як певна структура і включає в мотиваційно-ціннісний, когнітивний, емоційно-вольовий, конативний та рефлексивний компонент [38].

Найбільш поширеним є визначення толерантності як терпимого ставлення до будь-яких варіацій світогляду, поведінки і зовнішнього вигляду іншої людини. Толерантність є ознакою зрілої особистості, яка має адекватну самооцінку, відчуття самоповаги, набір моральних норм і цінностей, не потребує приниження іншої людини для власного самоствердження. Толерантність – це особливість свідомості людини або особистісна її риса яка не є вродженою і може ніколи не розвинути в онтогенезі [9].

Слід сказати, що формування толерантності перш за все передбачає відмову від певних соціальних упереджень, негативних соціальних установок, об'єктивне ставлення до будь-якої людини, незалежно від її індивідуальних особливостей. І.Бех вважав, що неупередженою умовою толерантності є осмислення «неоднаковості» між людьми, їх фізичної, психологічної різносторонності та конструктивне усвідомлення цих відмінностей, можливості будувати партнерський діалог [16].

1.2 Сучасний стан дослідження феномену толерантності

У сучасному розумінні толерантність – це певна здатність людини, спільноти, держави сприймати і поважати інших. У вітчизняній науці досить багато приділяється уваги вихованню толерантності. Проблематика толерантності або терпимості була розглянута у багатьох соціально-філософських, релігійно-етичних доктринах в різних галузях науки. Окрім психології, в біології та медицині, толерантність постає як поняття «терпимість» та пов'язується з адаптаційними процесами організму.

В українській соціально-філософській думці мотиви толерантності також займають важливе місце. У вченнях Г.С. Сковороди толерантність

постає як пошук певної рівноваги у відносинах між людьми і може бути опорою у соціальних стосунках для людей які люблять своїх ворогів. Гуманістичні толерантні ідеї завжди перебували у центрі уваги передових українських мислителів [16].

Поняття толерантності в працях мислителів XX століття свідчать, що даний феномен постає як певний засіб комунікації. Тобто толерантність у соціальних відносинах, а також у відносинах між окремими індивідами, це свого роду настанова на доброзичливе прийняття «іншого», бажання не тільки розуміти, але й наскільки можливо, прийняти традиції, вірування, інтереси іншого [26].

Досліджуючи проблематику толерантності в останні роки, треба сказати, що цей продукт виступає, з одного боку, як певна філософія, а з другого – як категорія відносин, з третього – як культура толерантності свідомості.

Підвищене зростання розмаїтності, діапазону розходжень між людьми, етносами, релігіями, культурами в історико-еволюційному процесі свідчить про те, що і природа, й історія визначають толерантність як унікальний еволюційний механізм співіснування великих і малих соціальних груп, що володіють різними можливостями розвитку [18].

Багато дослідників вважають, що існує «природна» толерантність, яка базується на основі біологічного фактору розвитку особистості та його вплив досліджувався у численних роботах видатних психофізіологів таких як В. Мерлін, Л. Собчик та інші. В їхніх працях помітний розвиток ідеї про значущість вроджених якостей центральної нервової системи, людського мозку і його фізіологічних особливостей, зокрема у формування інтелектуальних і творчих здібностей [8].

Методологічною основою терпимості й толерантності є екзистенціально-гуманістичний підхід в психології, що знайшло відображення в працях А.Маслоу, К.Роджерса, та В.Франкла [39;40]. З позиції цього підходу толерантність розуміється не як не порушене правило, і

тим більше не як примусова вимога під погрозою покарання, а як вільний і відповідальний вибір людини. Терпимість – це один з можливих шляхів співіснування особистості в соціумі, яка знаходиться в процесі самоактуалізації, особливо, коли йдеться про самоактуалізацію як про можливість вибору, особистісного зростання, можливість приймати себе й інших людей такими, якими вони є. Надання допомоги іншим людям, зокрема у вирішенні у них певних проблем, можливо не застосовуючи директивні методи, а покладаючись на прагнення людини до свободи та позитивних змін. Це стає можливим лише у випадку безумовного прийняття людини, емпатійному розумінню, в результаті чого стимулюється тенденція особистості до самоактуалізації, реалістичного уявлення про себе, вирішення протиріч між «реальним я» та «ідеальним я», і відповідно більш терпимому ставленню до себе й оточуючих [35].

Сьогодні, ми вже маємо певну сформовану науково-психологічна база, низку ідей, положень, у дослідженні проблеми толерантності. Теоретичне обґрунтування сучасних підходів до вивчення толерантності, здійснене у працях таких науковців як О. Бабчук, Г. Бардієр, З. Карпенко, В. Москалець, А. Фурман, О.Шаюк та ін. Толерантність це свого роду готовність до прийняття інших такими якими вони є.

Теоретичної моделі особистісного прийняття людини людиною як внутрішнього вчинення створена на методологічних засадах терії вчинку і канонічної психології була досліджена В.А.Роменцем(П.А. М'ясоїд, В.О. Татенко, Т.М.Титаренко та ін.) [36].

Вона містить дві стадії:

- 1.Розпізнавальна;
- 2.Збагачувальна.

Особистісне прийняття – це певний складно-структурований динамічний процес водночас синтетичний результат ціннісного психодуховного уприсутнення однієї людини або вчинку-події у внутрішньому світі іншої, яке є мультифункціональним продовженням її

сприймання та розуміння, що збагачує свідомісну здатність агента прийняти такими субпроцесними новоутвореннями-механізмами, як поіменування(називання), означення, осмислення, осенсовування тог, що саме за об'єкт-предметною визначеністю, ц якій душевній модальності, на якій екзистенційній хвилі буттєвості і як змістовно вичерпно, пристрасно всеохватно та раціонально повно приймається [33].

На думку О.Шаюк толерантність – це доволі складно-структуроване ставлення особи до ситуації, що відрізняється від її норм і стандартів поведінки, коли вона як суб'єкт такого ставлення змушена свої «за» і «проти» в конфлікті різноманітних цінностей, обираючи толерантність лише за умови, коли повага до людини іншого соціального статусу переважає її ж незгоду з учинками, думками, віруваннями останньої [38].

Актуальність проблеми толерантності сьогодення вимагає від науковців сучасності нових методів, підходів до її вивчення та удосконалення підходів інших дослідників цієї області психології.

Висновки до розділу 1

Історія розвитку толерантності в науці представлена низкою теорій її обґрунтування. Проблема терпимості, толерантності представлена у соціально-філософських, релігійно-етичних доктринах, різних галузях науки.

У філософському аспекті розгляд толерантності представлений багатством поглядів і концепцій мислителів різних епох, які прагнули досягти раціонального обґрунтування толерантності, як принципу людського співжиття. Західноєвропейська філософія ще з часів античності зафіксувала інтерес до розуміння толерантності [13].

У системі етичних поглядів стародавнього світу принциповим вважалося культивування невибагливості й поміркованості.

За часів Середньовіччя терпіння й терпимість, любов до ближнього, неосудження, прощення, милосердя розглядається як запорука наближення до Бога і регламентувалися релігійною догмою.

Отже толерантність виступає результатом процесу історичної еволюції філософського мислення. Зародки феномена «толерантність» при уважному методологічному розгляді виявляються органічно вплетеними у косу філософських міркувань періоду Античності й Середньовіччя, які заклали фундамент сучасного соціуму.

Сутність толерантності мислителів зазначеного періоду вбачали в любові до ближнього, смиренності та в той період мислила як замкнутий світ, непроникний ні для кого, окрім Бога. Ось чому філософи цього періоду розглядали ідею толерантності як пошук шляхів до гармонізації людських відносин та окреслювали лінію змісту в спасінні та покаянні завдяки виробленій звичці рівноваги, терпіння та переборення страждань, що символізує актуалізацію моральних якостей.

В українській соціально-філософській думці мотиви толерантності також займали важливе місце. У вчені Г.С. Сковороди проблема пошуку «гармонійної рівноваги» постає як безперечне добро для своїх ворогів [18]. Ідеї толерантності завжди перебували в центрі уваги вивчення науковців. Методологічною основою в вивченні таких понять як терпимість та толерантність виступає екзистанційно-гуманістичний підхід в психології.

Роблячи висновок необхідно сказати, що в процесі своєї еволюції людство представляло толерантність як спосіб людського існування, довівши її цінність в тому числі і в сучасній культурі, розглядаючи її як позицію усвідомлення та осмислення соціального життя, реалізація якої в кожній окремій ситуації має певний смисл і вимагає від толерантної особистості певного пошуку смислу і прийняття будь-якого іншого людського світу як рівноправного [9]. Будь-яке суспільство має на меті побудову гармонійних відносин між його членами, а тому вкрай важливо знайти той інструмент, за допомогою якого можливе співіснування людей у суспільстві. Підсумовуючи

вищезазначені підходи щодо розуміння сутності толерантності можна побачити, що використання терміну «толерантність» в психології орієнтується на два розуміння. По-перше як позначення індивідуальної власності. Яка включає в себе здатність індивіда за допомогою певних ричагів досягти рівноваги у своїй поведінці в умовах впливу соціуму у тому числі і негативному. По-друге застосування таких чеснот як доброзичливість, стриманість та інші до іншої людини на основі відкритості у певній незалежності від дій іншої людини.

Процес становлення людства вимагає потребу у милостивості, у ставленні до будь-якого «іншого» терпимо, як необхідна умова відвернення втрат, суперечок і сварок. Такою чудотворною «пігулкою» стає толерантність, надати допомогу іншим людям, зокрема у вирішенні виникаючих у неї проблем можна не диктуючи свою волю, а спираючись на прагнення людини до свободи та позитивних змін.

РОЗДІЛ 2

ТОЛЕРАНТНІСТЬ У СИСТЕМІ СОЦІАЛЬНИХ ВЗАЄМОСТОСУНКІВ

2.1 Соціально-психологічний аналіз толерантності в міжособистісних стосунках

В наш час вивчення толерантності як соціально-психологічного феномена не тільки інтенсифікувалося, але і якісно змінилося. У різноманітних дослідженнях толерантності у соціальній сфері соціально, можна віднайти багато бачень проблематики цього феномену.

По-перше, толерантність виступає як певна орієнтація суб'єкта в значущому для нього колі спілкування;

По-друге, толерантність виступає як певна форма у взаємодії між учасниками соціального процесу, як механізм у спілкуванні, професійно-значима якість фахівця, що працює в групі професій «людина – людина» [8].

Традиційно міжособистісна толерантність розглядається в руслі терпимості. До комунікативної толерантності відносять толерантність як одну із характеристик взаємовідносин між людьми, критерій, який вказує на стійкість людини до негативних, або неприйнятних, на її думку психічних станів, та якостей і вчинків членів суспільства. Толерантність являє собою терпиме відношення до іншого індивіда, з огляду на можливу спочатку негативну оцінку його поведінки, способу життя, культури [6].

В своїй роботі «Методологічні підходи до сутнісного пізнання толерантності у рамках психосоціального теоретизування», А.Фурман та О. Шаюк розкрили зміст толерантності в аспекті психосоціального теоретизування інтерпретаціями соціогенетичного, конфліктологічного, ксенологічного, інформаційно-комунікативного та особистісного підходів [33].

Зокрема підхід соціогенетичний, розглядає толерантність, як важливу складову культури, що уможливорює формування соціуму, а відтак створює умови для взаємодії ідей, норм, цінностей, інтересів, котрі у соціальному

бутті закладають феноменальні параметри фактичних меж соціального життя, солідарності його учасників, забезпечує балансує задоволення суперечливих потреб, цінностей, установок індивідів або соціальних груп, що, власне й унормовує співжиття задля продовження людського роду загалом [34].

Конфліктологічний підхід позиціонує толерантність як ліберально-демократичну цінність, котра сутнісно не є потуранням, поблажливістю інакшим ідеям, байдужістю до несхожих поглядів, а перш за все адекватним ставленням до тих, хто обстоює конкуруючі ідеї як до законних суперників, свого роду опонентів, яких відданий не тільки своїм власним цінностям, які можуть відрізнятися від інших, а й загальні цінності свободи [33].

Ксенологічний підхід дає змогу висвітлити толерантність як спектр різнопланових ставлень до чужого та іншого, котрий охоплює відсторонену смиренність, позицію пасивності та розбалансованості, так і моральний стоїцизм, відкритість, цікавість і захоплене прийняття відмінностей. Така візуалізація психосоціально проектує її як байдужість до існування іншого, як неможливість порозуміння з чужим, але водночас передбачає повагу через незмогу його уникнення, тобто, як поблажливість, критику та аргументацію неспроможності внутрішньо прийняти іншого, проте без змоги нав'язування своїх поглядів, переконань, норм та цінностей, а також як отримання певного простору у своєму досвіді та діалогу із зосередженням уваги та пошуку компромісів шляхом актуалізації широких і суспільно значущих інтересів.

Інформаційно-комунікативний підхід дає визначення толерантності як певному принципу для вербально взаємодіючих акторів і необхідною умовою збагачення їхнього психосоціального капіталу, він орієнтує суспільну культуру, міжгрупові та міжособистісні стосунки на дотримання принципу духовного суверенітету особистості, на повагу людської гідності, її свобод і прав, на взаємну коректність у будь-яких ситуаціях спілкування [34].

Особистісний підхід уможливорює вивчення особистісного виміру толерантності, ціннісно-смилова система якого центрується довкола

цінностей поваги до людини її вартості, її прав та свобод, рівноправності у виборі світогляду і життєвої позиції, відповідальності за власне життя, визнання аналогічних можливостей розвитку і самоствердження за іншими людьми і репрезентує толерантність як психодуховний стан, як стійку персональну позицію, як особистісну рису-якість, котра наповнена персональними установками, цінностями, смислами [34].

Хоча між поняттями терпимості і толерантності проводять паралелі, які виявляються в міжособистісних відносинах, насправді вони є антиподами. Терпимість розглядається як певне пасивне сприйняття людиною навколишнього світу, непротивлення, поблажливості до вчинків інших членів соціуму, а толерантність, це певна як активна життєва позиція особистості, яка містить у собі не просте потакання чужим думкам, звичкам, поведінці, а встановлення взаєморозуміння й взаємоповаги, визнання єдності й різноманіття людства, багатомірності людської культури, норм, вірувань, готовності визнати інших такими, які вони є, і взаємодіяти з ними на основі згоди.

Толерантість, на відміну від терпимості не пасивна, вона намагається розширювати кола своїх цінностей ціннісних орієнтацій з урахуванням позитивної взаємодії з іншими культурами [9].

Толерантність не може бути схожа на терпіння. Терпіння, це здатність особи переносити фізичний або психологічний біль, що виникає внаслідок насильства фізичного чи вербального. Толерантність включає не тільки повагу до інших і визнання рівності прав, але й відмову від примусового й гнітючого домінування [22].

Толерантість виступає демократичною цінністю, яка має соціальне коріння, та формується поступово. Формування толерантності складається з певних етапів, а саме:

- 1.Отримання інформації з ким будуть встановлюватися відносини;
- 2.Початок формування неупередженого ставлення до особи, або групи;

3.Спілкування за допомогою думки з розпізнанням подібностей і відмінностей;

4.Домовленість про взаємоповагу до відмінностей та ідентичності (етнічної, соціокультурної, індивідуальної, статевої), встановлення певних принципів та умов у спілкуванні, співробітництві та співіснуванні, виявленні подібностей і розходжень;

5.Формування ефективних взаємовідносин та здійснення переходу від пасивності до етапу активності, спільної участі, кооперації, взаємодії.

Здійснювати уявлення про який-небудь предмет або стан, це не означає що потрібно дублювати, а означає відтворювати, змінювати конфігурацію предмета.

Для побудови успішних стосунків варто враховувати, що кожна людина має свою індивідуальність, якщо я хочу мати власну, неповторну індивідуальність, то цього хочуть і інші особистості. Людина має права дані їй законом, і в цьому всі люди рівні. [13]. У інших людей є такі ж потреби й прагнення, як і у мене. У кожної людини є свої сильні сторони, які вона застосовує у процесі спілкування, будь-яка людина може змінюватися в процесі своєї життєдіяльності.

Установка на те, що мене не влаштовує, що з моєї точки зору є зайвим, природно, не може не викликати в іншій стороні невдоволення, протистояння, негативізм, вияв несприйняття і прагнення затвердити свою цінність будь-яким шляхом, включаючи насильницький [12]. Сам процес спілкування припускає наявність двох активних сторін, тому дуже важливий такий аспект, як уміння слухати [11].

Треба сказати, що лише у фазі активності толерантність стає складовою частиною особистості, з передбачуваною і стійкою поведінкою при спілкуванні. Найбільший розвиток толерантність набирає на практиці спілкування, тобто сам процес навчання, або виховання толерантності здійснюється за допомогою партнерства у стосунках з іншою людиною, або групою людей. При спілкуванні необхідно враховувати той факт, що партнер

по спілкуванню може вчинити негативний вплив, тому дуже важливо, бути уважним і вимогливим до власної поведінки, стримуючи свої емоції і виявляючи емоційну мудрість [12].

Емоційна мудрість дає змогу людині певним чином розуміти та ефективно керувати, не тільки власними емоціями, але і емоціями як в професійній, так і в особистісній сфері життя. Розглядаючи емоціональний стан людини при спілкуванні можна визначити такі чинники, які безпосередньо беруть участь у формуванні емоційного стану(рис. 2.1).

Самопізнання включає в себе встановлення та визначення власних емоцій і почуттів, визнання та розуміння свого обов'язку співвідносити власну поведінку з вимогами, етики, безпеки, і закону.

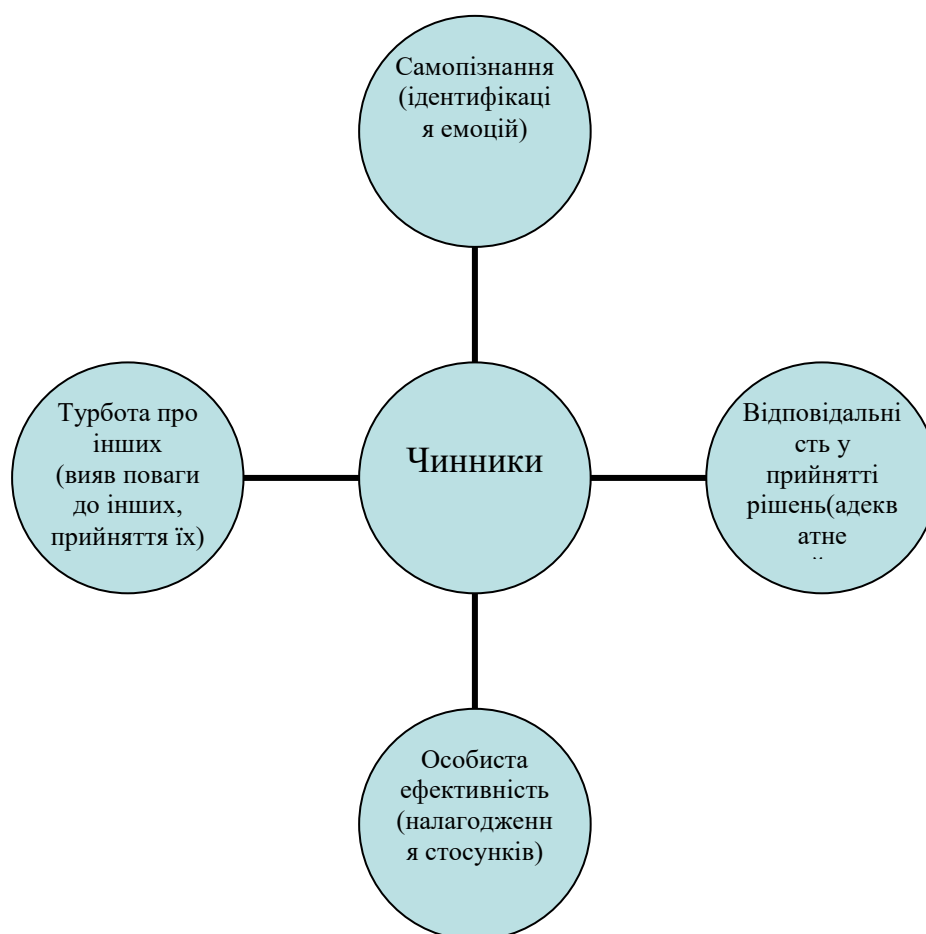

Рис.2.1.Чинники впливу на емоційний стан людини при спілкуванні

Ступінь активності людини та її можливість справитися з стресовими ситуаціями, показує так зване «Вікно толерантності». Вперше це поняття було введено професором Деном Сігелом. Він описав зону збудливості людини, як здатність людини керувати своїми емоціями, в тому числі і в стані стресу[22] .

Кожна людина перебуваючи у спокійному, врівноваженому стані, адекватно сприймаючи всі «плюси» і «мінуси» свого життя, знаходиться у «Вікні толерантності».

При виникненні стресової ситуації людина опиняється в так званому «гіперактивному», або «гіпоактивному стані». Гіперактивність визначається станами «бий» або «тікай», до характеристик цього стану відносять: почуття тривоги, пригнічення, гніву, агресії. В цьому стані людині важко відпочивати, вона знаходиться в постійній «бойовій готовності».

Гіпоактивність характеризується реакцією людини «завмири». Вона відсторонена. Знаходиться поза «зоною» суспільства (рис 2.2).

Для знаходження індивіда в Вікні толерантності, в першу чергу необхідно бути «тут» і «тепер», змінити негативну думку на позитивну, перебувати у фізичній активності, та ін.

В турботі про інших виявляється прийняття чужої точки зору, співставлення та розуміння думок і почуттів інших, прийняття розуміння того, що індивідуальні і групові відмінності доповнюють одне одного [22]. Відповідальність за прийняття рішень вимагає від людини опанування почуттями, контроль і керування почуттями і емоціями в певних життєвих ситуаціях, аналіз конкретної ситуації, постановка цілей, розв'язання проблем[8]. До особистої ефективності в керуванні емоціями особистості при спілкуванні відносять використання вербального і невербального способів спілкування для висловлювання і підтримки позитивного й ефективного обміну досвідом, встановлення і підтримання міцних міжособистісних стосунків, що приносять задоволення, досягнення прийнятих рішень для всіх

залучених сторін, враховуючи їхні потреби, недотримання небажаних, неетичних, протизаконних, небезпечних для людей моделей поведінки.

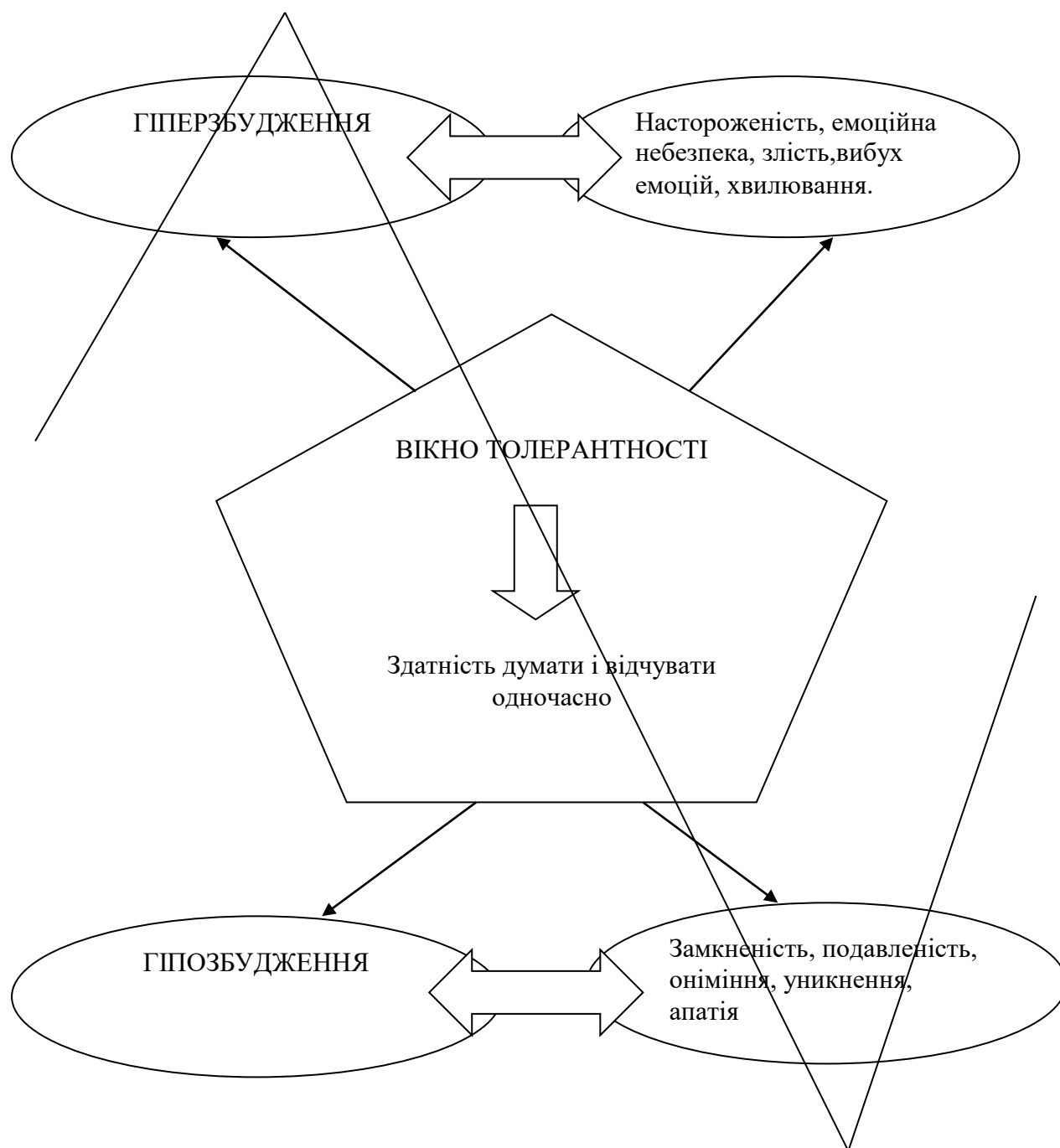

Рис. 2.2 Вікно толерантності

Толерантність властива тим особам, або групам осіб які прагнуть до позитивної взаємодії, до упорядкованих відносин загальнолюдським законам, що не заподіють шкоду іншим особам при реалізації власних свобод [8].

Толерантність в міжособистісних відносинах характеризується такими критеріями:

- взаємоповага, доброзичливість і терпиме ставлення до інших членів того чи іншого суспільства до інших соціальних, культурних груп;
- реальна можливість додержуватися традицій для всіх культур, представлених у даному суспільстві;
- свобода віросповідання за умови, що це не обмежує права та можливості представників інших конфесій;
- співробітництво й солідарність у вирішенні загальних проблем;
- відмова від негативних стереотипів в області міжетнічних, міжрасових, і міжстатевих відносин.

В основі формування толерантності в соціальних відносинах дуже важлива, усвідомленість людини в сприйнятті поглядів іншої, адже рівень її сформованості впливає на результативність діяльності людини в тому числі і в професійній сфері [17].

Поведінка кожного учасника будь-якого суспільного процесу, визначається як певна дія спрямована на благо суспільства та допомогу людям [18]. Тому толерантність у системі соціальних взаємовідносин складається з морального та інтелектуального принципів і водночас являє собою особистісне утворення, яке містить в собі знання про толерантність, прагнення виявляти її у взаємодії з іншими людьми. Толерантність в цьому аспекті охоплює такі компоненти:

- Когнітивний — компонент, який дозволяє пізнати сутність толерантності, її цінність в історії людства, необхідність толерантного мислення й поведінки;
- Емоційно-ціннісний — спрямований на отримання задоволення від контакту з навколишнім світом і готовність досягати взаєморозуміння у міжособистісних стосунках;

- Діяльнісно-поведінковий – дає змогу застосування принципів толерантності у щоденній практиці життя, уміння співпрацювати і здатність виявляти повагу й турботу про інших.

Характер відносин між членами суспільства залежать від особливостей кожного з них, тому вкрай важливо віднайти точку згоди у взаємодії при спілкуванні та відстоюванні своєї точки зору [17].

2.2 Психофізіологічні функції толерантності у професійній діяльності фахівця соціальної сфери

У суспільному житті України існують певні чинники, які дають ускладнення у вихованні толерантності, а саме психофізіологічні властивості людини: задатки та здібності, рівень освіченості та кваліфікації, практичний досвід роботи у певній галузі, рівень розвитку моральної культури, самосвідомості, тощо [1].

Серед основних психологічних умов розвитку толерантності у майбутніх фахівців соціальної сфери можна виділити такі як формування системи психологічних знань та загальної обізнаності, забезпечення набуття високого рівні професійних знань, вмінь та навичок, формування компетенцій, які дозволяють розуміти психічні та поведінкові особливості людини.

Формування комунікативної толерантності передбачає шанобливе та доброзичливе ставлення до особистості кожної людини, яка розкриває можливості для співчутливого ставлення до людей та є ознакою толерантності [17].

Соціально-комунікативна компетентність також безпосередньо пов'язана з особливостями соціальних ролей, які грає людина у соціумі. Соціальна роль не визначає поведінку особистості в деталях, кожна людина вирішує сама, інтерпритує та наповнює індивідуальним змістом кожен

конкретну роль. Цей процес залежить від особистісних характеристик кожної людини, її комунікативного досвіду, життєвих та професійних завдань тощо. Люба соціальна роль пропонує певні шаблони поведінки, але завжди має певний «діапазон можливостей» виконання, що сприяє особистісному забарвленню кожної соціальної ролі [16]. Підвищення рівня толерантності відбувається тоді, коли людина вчиться долати або згладжувати негативні враження від відмінностей між структурами власної особистості й особистості партнера та має змогу усувати обставини, які викликають або підкреслюють ці відмінності [8].

Аналізуючи проблематику толерантності, особливостей формування толерантності, дозволяє запропонувати наступну модель навчання толерантності (Додаток А).

Людина яка має високій рівень комунікативної толерантності спокійна, стійка до стресових ситуацій, врівноважена, сумісна з різними категоріями людей. За рахунок цих переваг, у її присутності створюється психологічно комфортна обстановка для спільної діяльності. Недостатній рівень розвитку комунікативної толерантності пов'язаний з негативними реакціями особистості на виявлені відмінності між структурами власної особистості й особистості партнера [17].

Формування майбутнього фахівця соціальної сфери – це процес, який передбачає створення фахівця здатного швидко і адекватно реагувати на зміни, що відбуваються в суспільстві, компетентно вирішувати соціальні задачі. Соціальна діяльність являє собою специфічний вид професійної діяльності, спрямований на захист особистості як вищої цінності, на підтримку й укріплення її морального, психічного й фізичного здоров'я.

Практичними задачами соціальної роботи є підтримання нормального соціально-психологічного клімату при взаємодії учасників соціального процесу, в деяких випадках його покращення. Важливою характеристикою майбутнього фахівця соціальної сфери, яка обумовлює ефективність його діяльності, є її «гуманістичний потенціал» і ціннісна

орієнтація, що визначає особистісний смисл професійної діяльності. Професійна діяльність фахівця соціальної сфери потребує гармонії у формуванні моральних, професійних та організаційних якостей [36]. Фахівець соціальної сфери має різноманітні соціальні обов'язки, для реалізації яких особливого значення набуває моральна зрілість, яка передбачає наявність переконаності, принциповості, відповідальності, справедливості, добросовісності, об'єктивності, чесності, гуманності [4].

Окрім моральної зрілості, для успішної соціальної діяльності необхідним є розвиток у фахівця соціальної сфери спеціальних здібностей, серед яких є спостережливість, здатність швидко орієнтуватися у ситуації, інтуїція, емпатія, рефлексія, самоконтроль [22]. До числа найважливіших професійних якостей майбутнього фахівця соціальної сфери можна віднести, товариськість, інтерес до роботи з людьми, твердість у відстоюванні своєї думки, оптимізм, уміння знайти вихід зі спірної ситуації, старанність, нервово-психічну стійкість, а також комунікативні якості. До індивідуально-психологічних особливостей фахівця соціальної сфери можна віднести високий рівень інтелектуального розвитку, здатність до саморегуляції, дисциплінованість, наполегливість, терплячість, здатність зносити моральні навантаження, чуйність [8].

Толерантність є системним утворенням, що формується в процесі підготовки фахівця соціального напрямку, це світоглядна й морально-психологічна установка особистості щодо того якою мірою їй приймати або не приймати різні ідеї, звичаї, культуру, норми поведінки [6].

Для розкриття сутності професійної толерантності, необхідно розглянути її функції:

1. Стійкості, вимагає формування адекватного ставлення фахівця соціальної сфери до дійсності, до конкретних управлінських ситуацій своєї поведінки і поведінки оточення, можлива на основі адекватної самооцінки, яка є важливим регулятором поведінки;

2. Адаптаційна, допомагає фахівцю виробити в процесі колективної діяльності позитивне, емоційне, стійке ставлення до самої діяльності, до об'єкта і суб'єкта спільних стосунків, тісно пов'язана з волевими зусиллями саморегуляції, самовладанням і витримкою, які повинні виявляти фахівець соціальної сфери;

3. Оцінно-прогностична, яка дає змогу спеціалісту конструктивно взаємодіяти з оточенням, зважаючи на умови вимог з боку оточення;

4. Спонукальна, формує уявлення фахівця про себе, самосвідомість, потребу в самовихованні, визначає склад і силу мотивації професійної діяльності й поведінки, сприяє розширенню кругозору і розвитку життєвого досвіду, оскільки допомагає особистості прийняти інші погляди і бачення рішення проблеми.

5. Розвивальна, полягає в здатності до розвитку самооцінювання, саморегуляції;

6. Інтегрувальна-це провідна функція, полягає в протидії зовнішнім і внутрішнім зіткненням, що загрожують збереженню колективу освітньої організації.

Професійна толерантність фахівця соціальної сфери це певна риса характеру яка культивується у процесі навчання, виховання особистості, яка для свого самоствердження не потребує приниження іншої людини, яка має адекватну самооцінку, високе почуття власної гідності і систему моральних норм і цінностей [4].

Висновки до розділу 2

Однією з важливих проблем, яка на сьогоднішній день існує, й потребує розв'язання – це формування цивілізованих норм співжиття на нашій планеті. Потреба в толерантному відношенні у соціумі вважається тактично необхідною при спілкуванні з іншими людьми людьми.

Аналізуючи поняття толерантності як психологічного феномену, необхідно долучити до світоглядного його усвідомлення наукове підґрунття, та необхідність дотримуватися толерантної поведінки у сфері суспільних комунікацій. Формування громадянського суспільства передбачає передусім будову фундаменту для розвитку людини як унікальної цілісної особистості, яка розвивається в процесі активної самореалізації свого творчого потенціалу в системі взаємодії з іншими людьми.

Толерантність у соціальної взаємодії виступає як здатність людини, що реалізована в обміні діяльністю, інформацією, досвідом, здібностями, уміннями, навичками, має особливе значення, оскільки є соціально-культурною необхідністю, ціннісною установкою, що дає змогу існувати громадянському суспільству [36].

Важливим чинником, що допомагає у ефективному професійному ставленню фахівця, який працює в системі професійних відносин «людина-людина», є рівень його толерантності, що вказує не тільки на морально-емоційну культуру особистості, а й на її світоглядно-пізнавальну позицію. Аналіз теоретичного підґрунття сучасних підходів досліджуваної проблеми дає підстави припустити, що толерантність майбутніх фахівців соціальної сфери є необхідним складником їх професійної компетентності, рисою, яка визначає характер і специфіку взаємовідносин працівника соціальної сфери з іншими людьми [31].

Толерантність повинна бути неодмінним атрибутом професійної діяльності фахівця соціальної сфери. До професійної компетенції відноситься не тільки професійні, функціональні знання, а й наявність практичних умінь і навичок, які формуються в результаті певного досвіду і стають запорукою конкурентноспроможності фахівця.

Специфічною особливістю професійної діяльності фахівця соціальної сфери є те, що ця діяльність його відбувається в умовах, які характерні певним ступенем невизначеності, непередбачуванністю ситуацій

спілкування з різними категоріями громадян, неявно вираженими ознаками належності до тієї чи іншої культурної спільноти, супкультурної групи, тощо.

Роблячи висновки треба сказати, що діяльність фахівця соціальної сфери вимагає сформованості інтегральних якостей особистості, серед яких толерантність займає особливе місце не лише як самостійна інтегральна характеристика особистості, а й як складова інших інтегративних якостей особистості фахівця соціальної сфери, зокрема, гуманістичних, комунікативних, емоційно-вольових.

Організація роботи з метою навчання та виховання толерантності потребує розгляду її в онтогенетичному аспекті, а також застосування спеціальних технологій [6].

У структурі толерантності фахівця соціальної сфери виділяють три компоненти: емоційне прийняття, розуміння й співробітництво. Відповідно до них використовуються такі технології: емоційно-орієнтована. Когнітивно-орієнтована і діяльнісноорієнтована. Для фахівців соціальної сфери доцільніше використовувати діяльнісно-орієнтовану технологію, оскільки в діяльності фахівця соціальної сфери важливе вміння співробітничати, пов'язані з ним параметри толерантності такі як вміння вести діалог та навички спілкування.

РОЗДІЛ 3

ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ ТОЛЕРАНТНОСТІ ЯК ОДНІЄЇ З ХАРАКТЕРИСТИК ОСОБИСТОСТІ ФАХІВЦЯ СОЦІАЛЬНОЇ СФЕРИ

3.1 Особливості формування професійної толерантності майбутніх фахівців соціальної сфери

Професійна толерантність – це феномен який дає змогу особистості успішно діяти в невизначених умовах та ситуаціях при виконанні професійної діяльності [5]. Професійна толерантність це свого роду інструмент особистості, який допомагає у реагуванні людини на ситуації невизначеності і перебуванні в ній. Вона включає в себе соціально-психологічні установки з мотиваційно-ціннісними, когнітивними, емоційно-вольовими, конативними та рефлексивними компонентами (рис. 3.1).

Професійна толерантність - це якість особистості пов'язана з життєстійкістю, це інтегральна риса, відповідальна за успішність діяльності фахівця соціальної сфери. Тільки за умови ефективної організації власної поведінки та діяльності можна досягти значних результатів в професійній сфері та при взаємодії з іншими людьми [4].

Кожний з структурних компонентів толерантності грає важливу роль при формуванні професійної толерантності фахівців соціальної сфери.

Мотиваційно-ціннісний компонент спрямований на глибоке усвідомлення власних ціннісних орієнтацій та формування внутрішньої мотивації майбутніх фахівців соціальної сфери. Тобто в основі готовності майбутнього фахівця соціальної сфери лежить мотивація готовності до спілкування з людьми з метою знаходження оптимальних шляхів вирішення того чи іншого соціально значущого питання. При цьому важливим є визначення особистісних установок, цінностей, які визначають з одного боку, внутрішній світ особистості, її відчуття і переживання, з іншого є

регулючими кореляторами, які визначають неальну поведінку особистості [38].

Показниками мотиваційно-ціннісного критерію обрано механізм мотивації досягнення та мотивації спілкування, спрямованість на професійну та комунікативну взаємодію, та подолання комунікативних бар'єрів.

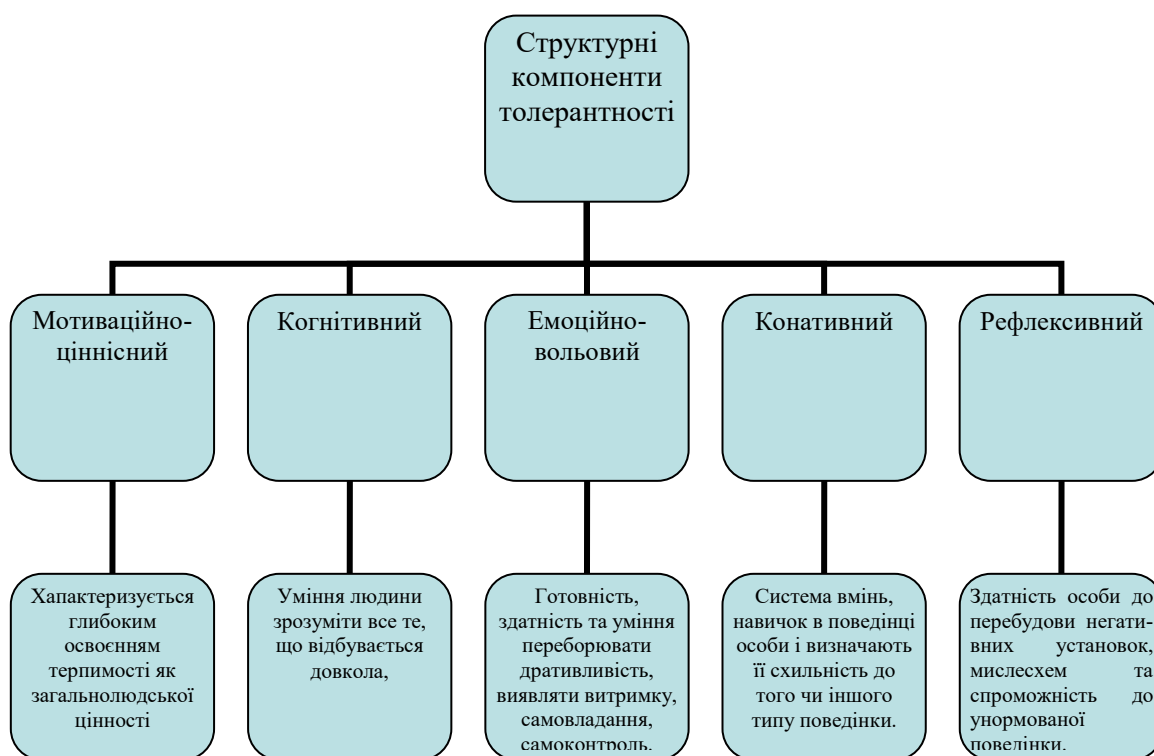

Рис. 3.1. Взаємозалежність складових, особливостей психозмістовного розвитку толерантності майбутніх фахівців соціальної сфери.

На сьогоднішній день в психології існують два види цінностей: цінності-цілі(термінальні) і цінності-засоби(інструментальні).

Найважливішими є термінальні цінності, тобто головні цілі людини, які відображають довгострокову життєву перспективу, визначають сенс її життя,

вказують, що для неї є надважливим. Вони існують для того, щоб кожен громадянин спромігся досягти їх як кінцеву мету індивідуального існування [36].

Інструментальні цінності включають в себе моральні цінності і вартості компетенції, постають у ролі переконань, котрі із загальноприйнятого та особистісного поглядів є найефективнішими в аспекті переваг образу соціально значущої людської діяльності над індивідуалістичним, егоїстичним [4].

Система визнаних цінностей зорієнтовує світогляд, переконання і судження руслі гуманізованого ставлення до довкілля, сприяє найефективнішому розвитку і самовдосконаленню особистості. Тому прояв позитивно спрямованих цінностей посідає одне з провідних місць у поведінці людини, є для неї найістотнішим орієнтиром у міжособових відносинах. Цінності показують вищий рівень людських потреб. Особистісні, індивідуальні потреби, набуваючи суспільної значущості ц усвідомлюючись особистістю, перетворюються у цінності та регулюють соціальну поведінку особистості.

Отже, цінності – це певне психічне утворення, яке сформувалося на перетині мотиваційної сфери та світоглядних структур свідомості і в цьому контексті є найдієвішою категорією становлення соціально зрілої та духовно здорової людини, її оптимального функціонування і реалізації природних потенцій у культурному форматі фахової діяльності [4].

Ціннісні орієнтири кожної людини визначають способи присвоєння духовної культури суспільства, здійснюють перетворення соціальних вартостей у стимули і мотиви поведінки, професійних якостей у спеціалізованій діяльності. Важливо, що спроможність самоактуалізації особистості є здатність керувати своїми емоціями, вибирати те, що відповідає ситуації і контролювати себе [38].

Самотолерантність – це здатність до формування варіативної самооцінки, навіть негативної, у процесі діалогу, що передбачає і

варіативність поведінки, й інтерпритацію соціальних норм та еталонів поведінки, яких дотримується дана особистість. Тобто це ще й додатковий світоглядний фактор, який створює психологічний комфорт, у результаті якого особистість може вибрати варіант поведінки в межах соціальних, у тому числі й моральних норм. Погано розвинута самотолерантність природно веде до байдужого ставлення до себе.

Самотолерантність повинна співіснувати з певними нормами, стандартами, що нав'язує суспільство. Якщо поведінка людини виходить за норми, певні стандарти, вона стає перед вибором бути апатичною, байдужою, ігнорувати чи боротися [6].

При порушенні такого стандарту, виникає уявлення про особисту катастрофу, адже із стандартом пов'язана ідентифікація людини. Це – криза самоідентифікації, адже не можливо «правильно» уявити свій образ, створити адекватний самообраз чи цілісний Я-образ і тим самим безболісно вписатися в конкретну ситуацію власного повсякдення. Звідси випливає, що перебіг самоідентифікації впливає на самотолерантність, на самооцінку особистості і на процес її світосприйняття.

Людина, яка намагається жити у гармонії із собою і толерантна до своїх недоліків і сприймає свою, далеко не завжди ідеальну сутність із всіма її вадами є самоактуалізованою. Вона нестандартна у своїй поведінці, внутрішньому житті, у своїх думках, намірах, бажаннях, поводить себе природньо, не намагаючись справляти враження на навколишніх, у міжособистісних стосунках здатна повністю забувати про себе і свої потреби, вона немов розчиняється у близькій людині, стає його часткою [35]. У ставленні до інших терпима та співчутлива. У кожному сторонньому, будь він п'яницею, злочинцем чи негідником, бачить людину. Це не означає, що ті, хто йде дорогою самоактуалізації, не бувають нетерпимими.

В. Франкл, обгрунтовуючи розвиток людини через пошук і реалізацію сенсів життя, людській терпимості відводить роль невід'ємної складової, оскільки цей розвиток характеризується цілісністю, виявляється в

усвідомленні цінностей творення, переживання, ставлення, до того ж розгортається в напрямку отримання свободи, незалежності, гнучкого реагування на мінливі життєві ситуації [40].

Тобто особистісний вимір толерантності охоплює перш за все ціннісно-смыслову систему, в якій основне місце посідають цінність поваги до людини як такої, вартості її прав і свобод, рівноправність у виборі світогляду і життєвої позиції, вагомість відповідальності за власне життя. Це означає, що в основі толерантності як особистісної риси лежить самоактуалізація. А з нею і мобільність, відкритість незалежність, свободолюбність та ін [13].

Когнітивний компонент толерантності полягає у сприйнятті, усвідомленні, розумінні й прийнятті людиною складності, багатовимірності як життєвої реальності взагалі, так і варіативності її сприйняття, розуміння й оцінювання різними людьми, а також відносності, неповноти й суб'єктивності власних уявлень і своєї картини світу. Таке світобачення стає можливим лише за наявності рефлексивної свідомості та діалектичного мислення, що інтенсивно формуються під впливом навчально-професійної діяльності [38].

Цей компонент професійної толерантності включає в себе інтелектуальні та соціально-перцептивні складові, що означає відкритість досвіду. Відкритість досвіду дає змогу суб'єкту нормально ставитися до суперечностей та реалістичніше сприймати нових людей, ситуації і проблеми.

Когнітивний компонент толерантності передбачає з одного боку широту поглядів, розуміння і прийняття іншої точки зору, а з іншого сформованість системи знань та уявлень про толерантність, ідеї діалогічної комунікації, роль і значення відмінностей між людьми для розвитку соціуму, права і свободи людини, справедливості і соціальну згоду, засоби ненасильницького впливу і вирішення конфліктів, особливості толерантної поведінки, специфіку толерантності фахівця соціальної сфери [21].

Когнітивний фактор є проміжною ланкою між установкою та поведінкою, тобто визначає те, як сама особистість сприймає ситуацію, яким чином організовує пізнання світу та навколишніх. Крім того, когнітивні структури сприяють оптимальному прогнозові стосовно формо виявів та особливостей перебігу ситуаційної толерантності. Інформаційне середовище в якому знаходиться людина – це відображена і специфічним чином перетворена предметна дійсність, що вимагає насамперед когнітивної толерантності.

Емоційно-вольовий компонент – це відносно стійкі почуття індивіда до різних суб'єктів і процесу толерантної взаємодії з ними, що виражається в емоційно-ціннісній оцінці міжособистісних відносин. Саме від оцінки, за якою стоїть виражена тією чи іншою мірою емоція, яка є одним із базових проявів психічної діяльності, та від характеру і залежатиме, чи виявить індивід у взаємодії з іншими толерантність або ні. Чи зможе вибрати найбільш ефективні способи поведінки та взаємодії з оточуючими [22].

Цей компонент передбачає прояв терплячого ставлення до інших, витримку, самовладання, сприйняття й оцінку дій інших людей із погляду толерантності. Ознакою цього компоненту є схильність до поведінки, в основі якої лежить розуміння, співпраця, комунікативні уміння та навички, стриманість щодо іншої позиції, критики, конструктивна реакція на провокуючі питання, конфліктні ситуації. Він включає в себе особистісний досвід людини [38].

Основними показниками **конативного компонента** є позитивні та негативні емоції та почуття в певних критичних життєвих ситуаціях, суперечливості та неоднозначності. Зокрема виділяють при конативному компоненті уміння рішуче діяти в складних ситуаціях, звертатися до нових джерел для вирішення певних питань, тяжіння до нового, невідомого, за необхідності діяти в складних ситуаціях, здатність змінювати власні плани та рішення. Також при конативному компоненті толерантності важливо вміти

перебудовуватися у нових ситуаціях, не наполягати на власній позиції(думці), якщо того вимагає ситуація [36].

У своїй діяльності фахівець соціальної сфери має усвідомлювати, що все можна досягти, навіть у певних кретичних ситуаціях, якщо вірити у себе, впевнено та рішучи діяти в стресових ситуаціях.

Рефлексивний компонент толерантності, відображає навички та уміння аналізу процесу діяльності при виконанні своїх обов'язків фахівцями соціальної сфери, його корегування, реалізації тактики та стратегії ускладнених життєвих ситуаціях [35].

Основною функцією рефлексивного компонента являється вироблення навичок самоконтролю й самооцінки, уміння об'єктивно співставити рівень розвитку особистісних якостей із соціальними нормами. До основних критеріїв сформованості рефлексивного компонента відносять самооцінку професійної діяльності, самоосвітню діяльність та професійну спрямованість, які визначається рівнем віддачі, умінням здійснювати адекватну самооцінку.

Одним з найефективніших шляхів психологічного становлення й особистісного розвитку є здатність до рефлексії. Вона передбачає самопізнання суб'єктом власних психічних станів і актів [22].

Професійна рефлексія допомагає розв'язувати проблеми самопізнання й самооцінювання в процесі соціальної діяльності. Тобто, здатність до рефлексії повинна бути необхідною умовою становлення майбутнього фахівця соціальної сфери [31].

3.2 Психологічний аналіз формування толерантності у фахівців соціальної сфери в розрізі мотиваційно-ціннісного компоненту.

Специфіка толерантності як предмета психологічного дослідження вимагає розробки конкретно-тематичної методології.

На основі теоретико-емпіричного аналізу, були розглянуті основні базові компоненти толерантності. Мотиваційно-ціннісний компонент толерантності, є одним із найважливішим компонентом при дослідження психологічного феномену «толерантності» [38].

Психолого-змістовна характеристика параметрів толерантності при мотиваційно-ціннісному компоненті включає в себе глибоке освоєння терпимості як загальнолюдської цінності, а також філософсько-етичної чи релігійної концепції, де проголошуються й приймаються до дії сенс добра, не насильства, терпіння. Основні мотиви при цьому: допомога, співробітництво, любов, сприяння, поступу, поблажливості, щирої поваги, і глибокої самоповаги.

При дослідженні толерантності мною були застосована методика: «Опитувальник термінальних цінностей» ОтеЦ Сеніна [15]. Дана методика була розроблена І.Г. Сеніним на основі тестів, які спрямовані на діагностику різних аспектів в напрямі особистості.

Даний опитувальник дозволяє виявити ієрархію ціннісних орієнтирів особистості та первісної сфери життєдіяльності людини. «Опитувальник термінальних цінностей» ОтеЦ заснований на двох гіпотезах.

По-перших життєві сфери, в тій чи іншій мірі представлені в житті кожної людини мають для різних людей різну ступінь значущості.

По-друге, в кожному з них реалізуються різні для кожної людини бажання і прагнення, які являються одним із компонентів спрямованості його особистості [2]. Наприклад, для однієї людини професійне життя – це засіб заробляння грошей, для іншого передусім- це можливість реалізації своїх здібностей, для третіх, можливість задоволення потреб у соціальній взаємодії [21].

Список термінальних цінностей, які досліджуються в опитувальнику, включає в себе 8 найменувань [24].

1.Власний престиж, тобто завоювання власного визнання, в суспільстві, шляхом слідування певним соціальним вимогам;

2. Високе матеріальне становище, тобто звернення до факторів матеріального благополуччя, як до головного сенсу існування;

3. Креативність, тобто реалізація своїх творчих можливостей, прагнення змінити оточуючу дійсність;

4. Активні соціальні контакти, тобто встановлення сприятливих відносин в різних сферах соціальної взаємодії, розширення своїх міжособистісних зв'язків, реалізація своєї соціальної ролі;

5. Розвиток себе, тобто пізнання своїх індивідуальних особливостей, постійний розвиток своїх здібностей і інших особистісних характеристик;

6. Досягнення, тобто постановка та рішення конкретних життєвих задач як головних життєвих факторів⁴

7. Духовне задоволення, тобто керівництво моральними принципами, перевага духовних потреб над матеріальними;

8. Збереження власної індивідуальності, тобто перевага власних думок, поглядів, переконань над загальноприйнятими, захист своєї неповторності та незалежності.

Насправді реальне життя людини є різнобічним. Одна і та ж особистість мусить виконувати різні функції, різні за своїм змістом види діяльності. До найбільш поширених відносять [2]:

1. Професійне життя;
2. Навчання і освіта;
3. Сімейне життя;
4. Суспільне життя;
5. Розваги.

Термінальні цінності у тій чи іншій мірі проявляються у життєвих сферах людини, кожна з яких у різному ступені сприяє реалізації тих чи інших термінальних цінностей, тому сфери, які сприяють цій реалізації у найбільшій степені, набувають для індивіда найбільшої значущості. Другим діагностичним конструктором цього опитувача виступає значущість для особистості тієї чи іншої термінальної цінності.

Загалом даний опитувач дає змогу відповісти на три питання [14]:

1. Яка термінальна цінність найбільш переважає в житті даного індивіда?
2. Яка життєва сфера є найбільш важливою для даного індивіда?
3. У якій життєвій сфері термінальна цінність, що переважає, реалізується у найбільшому ступені, тобто яка життєва сфера найбільш важлива для реалізації цієї термінальної цінності?

Характерно, що в данному опитувачі діагностика двох головних складових: термінальних цінностей та життєвих галузей, використовується ті ж самі твердження. Дана структура дає можливість зробити аналіз даних не тільки відповідно вираженості кожної із термінальних цінностей і окремо значущості життєвих сфер, але й відносно вираженості кожної із термінальних цінностей у кожній життєвій сфері [6].

Державна служба зайнятості створена з метою забезпечення комплексного вирішення питань пов'язаних в першу чергу з регулюванням зайнятості населення, професійною орієнтацією, працевлаштуванням та соціальною підтримкою тимчасово безробітних громадян.

Служба є посередником між роботодавцями і шукачами роботи.

Всі центри зайнятості працюють за єдиною технологією обслуговування населення, яка допомагає ефективно та якісно здійснювати обслуговування населення.

Діагностика проводилась у Мукачівській філії Закарпатського обласного центру зайнятості.

Центр зайнятості підпорядковується та підзвітний Закарпатському обласному центру зайнятості.

До даної структури відносяться: Мукачівський відділ, де працює 23 особи, Воловецький відділ - 4 особи, Свалявський відділ - 6 осіб.

Діагностика проводилась окремо для адміністрації філії, яка включає в себе директора філії, заступника директора, начальників відділів та заступників начальників відділів, та окремо фахівців Мукачівської філії.

Основні функціональні обов'язки фахівців центру зайнятості-це безпосереднє обслуговування клієнтів, до яких відносяться безробітні, шукачі роботи, роботодавці, та соціальні партнери.

Всі фахівці мають певну «роль», відповідно до якої мають виконувати свої функціональні обов'язки. Адміністратор здійснює розподіл потоку клієнтів, тобто він перший зустрічає відвідувачів, та направляє їх до відповідного спеціаліста, йому дуже важливо мати певні професійні вміння та навички у спілкуванні з людьми, адже перше враження клієнта служби зайнятості може вплинути на подальші дії відвідувача стосовно співпраці зі службою зайнятості.

Кар'єрний радник обслуговує шукачів роботи та тих, кому вже надано статус безробітного, в його обов'язки входить підбір роботи, надання консультацій з процевлаштування.

Профорієнтатор проводить тематичні семінари, такі як: інформаційний семінар, семінари з техніки пошуку роботи, профорієнтаційні семінари із залученням соціальних партнерів, та ін., здійснює психодіагностичне тестування, профвідбір на замовлення роботодавця.

Консультант роботодавця, здійснює збір вакансій, допомагає роботодавцям у підборі кандидатів на вакантні місця(рекрутинг), надає консультації.

В своїй роботі спеціалісти Мукачівської філії Закарпатського обласного центру зайнятості керуються Етичним кодексом спеціалістів із соціальної роботи України . Основними принципами якого є:

1.Повага до людини, визнання її цінності незалежно від її досягнень та поведінки;

2.Людина являється унікальною соціальною особистістю та реалізує свою унікальність у стосунках з іншими людьми;

3.Людина має здатність, до змін, поліпшення свого життя та росту, має прагнення до свободи вибору і прийняття рішень.

Мета даної діагностики: виявити найбільш значущі термінальні цінності та їх вплив на сфери життя кожного працівника.

Опитувальник термінальних цінностей складається з 80 тверджень, кожне з яких необхідно було оцінити за 5 бальною шкалою(додаток Б).

Після оброблення результатів за опитувальником термінальних цінностей І.Г. Сеніна в групі адміністрації, були отримані наступні результати (табл.3.1).

На перше місце серед термінальних цінностей виходить власний престиж 36.1, на другому місці збереження власної індивідуальності, на третьому - високе матеріальне становище.

Здійснивши діагностику значущості життєвих сфер у групі адміністрації, ми отримали наступні результати(табл.3.2).

На першому місці переважає сфера професійного життя, на другому сімейне життя, на третьому суспільне життя.

Таблиця 3.1

Таблиця середніх значень термінальних цінностей за опитувальником
«ОТеЦ»(адміністрація філії)

Термінальні цінності	Середнє значення
Власний престиж	36.1
Високе матеріальне становище	34.4
Креативність	29.6
Активні соціальні контакти	31.8
Розвиток себе	34.2
Досягнення	33.1
Духовне задоволення	29.2
Збереження власної індивідуальності	35.3

Отже найбільш значущими термінальними цінностями для адміністрації даного центру зайнятості є власний престиж, забезпечення

матеріального становища та збереження власної індивідуальності. Найбільш значущими життєвими сферами є професійне, сімейне та суспільне життя.

Аналізуючи ці дані можна сказати, що власний престиж для адміністрації центру зайнятості - це найбільша цінність, що підтверджується високими балами також у збереженні власної індивідуальності (статусу). Адже керівництво завжди виступає «обличчям» тої чи іншої організації.

Професійне життя виступає найголовнішим, адже більшість часу життя даної групи відводиться роботі і вона суттєво впливає на інші сфери життя.

Таблиця 3.2

Таблиця середніх значень значущості життєвих сфер за
опитувальником «ОТеЦ» (адміністрація філії)

Життєві сфери	Середнє значення
Професійне життя	57.9
Навчання та освіта	50.2
Сімейне життя	53.9
Суспільне життя	51.5
Захоплення	47.6

Наступна група респондентів, це фахівці центру зайнятості, які безпосередньо беруть участь в обслуговуванні клієнтів служби зайнятості (шукачів роботи, безробітних осіб та роботодавців).

Після аналізу результатів за опитувальником термінальних цінностей І.Г. Сеніна в групі фахівців були отримані наступні результати(табл.3.3).

Як ми бачимо на перше місце серед термінальних цінностей виходить збереження власної індивідуальності 35.3, на другому розвиток себе, на третьому високе матеріальне становище.

Таблиця 3.3

Таблиця середніх значень термінальних цінностей за опитувальником
«ОТеЦ» (фахівці філії)

Термінальні цінності	Середнє значення
Власний престиж	30.1
Високе матеріальне становище	33.4
Креативність	29.6
Активні соціальні контакти	32.8
Розвиток себе	35.2
Досягнення	32.1
Духовне задоволення	28.3
Збереження власної індивідуальності	35.3

Проаналізувавши отримані результати значущості життєвих сфер у групі адміністрації отримали наступні дані(табл.3.2). На першому місці переважає сфера професійного життя, на другому сімейне життя, на третьому суспільне життя.

Здійснивши діагностику значущості життєвих сфер у групи фахівців, ми отримали наступні результати(табл.3.4). На першому місці переважає сфера професійного життя, на другому сімейне життя, на третьому суспільне життя.

Отже можна сказати, що найбільш значущими термінальними цінностями для фахівців даної філії є збереження власної індивідуальності та розвиток себе. Найбільш значущими життєвими сферами, так само як у випадку з адміністративною групою є професійне, сімейне та суспільне життя.

Таблиця 3.4

Таблиця середніх значень значущості життєвих сфер за
опитувальником «ОТеЦ»(фахівці філії)

Життєві сфери	Середнє значення
Професійне життя	53.9
Навчання та освіта	51.4
Сімейне життя	52.8
Суспільне життя	51.5
Захоплення	49.2

Аналізуючи дослідження потрібно наголосити на тому, що головним для фахівців центру є збереження власної індивідуальності та розвиток себе, на мою думку це зумовлено тим, що фахівцям центру зайнятості необхідно завжди удосконалювати свої вміння та навички в професійній діяльності, під постійно змінюючи ми умовами життєдіяльності, при цьому взаємодія з клієнтами центру зайнятості та соціальними партнерами вимагає внутрішньої стійкості, індивідуальності, самосвідомості та професіоналізму. До факторів, які позитивно впливають на самореалізацію фахівця центру зайнятості в професійній діяльності відносять адекватну самооцінку, стресостійкість, професійну мотивацію.

Висновки до розділу 3

Толерантність - це складне соціальне явище світу, яке визначається в толерантному ставленню до іншої людини, є важливою умовою для успішного, ефективного співробітництва.

Професійна толерантність фахівця соціальної сфери - це комплексна риса його особистості, яка охоплює гуманне ставлення до природного середовища, ґрунтовні знання у сфері сучасного суспільства і внутрішнього світу людини.

Толерантність складається з компонентів, кожен з яких відіграє важливу роль в процесі виховання толерантності. Специфічна структура толерантності включає в себе мотиваційно-ціннісний, когнітивний, емоційно-вольовий, , конативний, і рефлексивний компоненти.

Мотиваційно-ціннісний компонент напряду пов'язаний із освоєнням терпимості як загальнолюдської цінності.

В результаті проведення емпіричного дослідження за методикою «Опитувальника термінальних цінностей ОТеЦ» І.Г.Сеніна на першому місці серед життєвих сфер фахівців служби зайнятості стоїть професійна діяльність. В основі якої виступає система цінностей, які безпосередньо виступають орієнтиром в роботі фахівця соціальної сфери.

Дане дослідження дозволяє дійти наступних висновків. По- перше аналізуючи результати дослідження можна з впевненістю сказати, про існування взаємозв'язку між ціннісними орієнтаціями та компонентами самоствалення. Ці два параметри пов'язані в просторі особистості і виступають валивими передумовами загальної задоволеності фахівцями соціальної сфери власним життям. По-друге виявлено, що адекватне позитивне само ставлення є однією з умов формування ціннісної сфери зрілої особистості.

Показано, що такі термінальні цінності як власний престиж і збереження власної індивідуальності, пов'язані з високим рівнем само прийняття, само інтересу та очікуванням позитивного відношення від інших людей. Виявлено, що ступінь позитивності само ставлення фахівців соціальної сфери більшою мірою зумовлена успішною реалізацією ними цінностей в професійній сфері.

В організації професійної активності фахівців соціальної сфери важливе значення має їхня внутрішня, особистісна мотивація, під якою розуміють систему внутрішніх умов спонукань, які сприяють їхню трудову поведінку. Такими умовами чинниками є потреби, мотиви, цілі, інтереси, переконання, вірування.

ВИСНОВКИ

Для розкриття особистісних характеристик такого феномену як «толерантність», в даній роботі проведено загальний теоретичний аналіз цього поняття. Проаналізовано зміст толерантності як системної характеристики особистості.

У релігійних і філософських концепціях різних часів помітною є сталість уявлень про природу толерантності, вона розглядається як певний гуманістичний ідеал і важлива морально-етична норма людських взаємовідносин.

Толерантність виступає не лише як світоглядна позиція, але як діяльність, постанова, що реалізується через любов і повагу до «іншого».

В сучасній інтерпретації толерантності спостерігається тенденція до описового чи технологічного з'ясування її сутності, натомість природа цього морального принципу залишається досить гуманною.

Толерантність не зводиться до нехтуванням власних інтересів. Толерантність - це важливий компонент життєвої позиції зрілої особистості, яка має свої цінності та інтереси та готова їх захищати. При цьому вона поважає позиції та цінності іншої особистості.

Терпимість-це особливий духовний напрям індивіда, який знаходиться в процесі самоактуалізації, особливою йдеться про самоактуалізацію як про можливість вибору особистісного зростання, яка виражається в можливості приймати себе та інших людей такими які вони є.

Методологічною основою терпимості є екзистенціально-гуманістичний підхід в психології, що знайшло відображення в працях А. Маслоу, К.Роджерса, В.Франкла[40].

Толерантність як ставлення породжує довіру, готовність до компромісу, комунікабельність.

Толерантність – це здатність індивіда сприймати без агресії, думки, що «не співпадає» з власною.

Соціально-психологічний рівень толерантності зводиться до вивчення соціальних установок, ціннісних орієнтацій, що обумовлюють ставлення і дії стосовно різноманітних етичних, соціальних, культурних, світоглядних розбіжностей.

Продуктивність і діалог у соціумі пов'язані з рівнем розвитку зрілої особистості, її моральності і сформованості відповідної системи цінностей.

Аналізуючи численні дослідження можна сказати, що цінність є багатогранним феноменом, яка поєднує у собі природне та соціальне та спонукає людину до реалізації, реального втілення ідеалів у поведінці й діяльності особистості.

Сучасні умови професійної діяльності фахівців соціальної сфери висувають нові вимоги до їх підготовки та пошуку нових технологій навчання, які забезпечать формування і гармонійне поєднання моральних, професійних та організаційних якостей. Серед необхідних професійних якостей фахівця соціальної сфери виступає толерантність.

Питання формування толерантності фахівця соціальної сфери виникло завдяки запитам соціальної практики, потребою соціальних працівників в особистому зростанні та необхідністю їх ефективної взаємодії з різними категоріями населення, які потребують соціальної допомоги.

Важливою характеристикою особистості фахівця соціальної сфери, яка обумовлює продуктивність його діяльності є «гуманістичний потенціал» і ціннісна орієнтація, що визначає особистісний смисл професійної діяльності.

Особливості діяльності фахівця соціальної сфери потребують сформованості таких інтегральних якостей особистості як: гуманістичних, толерантних, комунікативних, емоційно-вольових.

Толерантність як ставлення означає наявність потреби у взаємодії з іншими, розуміння іншого при позитивному ставленні до нього та має певну структуру, яка включає в себе мотиваційно-ціннісний, когнітивний, емоційно-вольовий, конативний, рефлексивний компоненти.

Отже діяльність фахівців соціальної сфери потребує сформованості інтегральних якостей особистості, серед яких толерантність займає особливе місце, не лише як самостійна інтегральна характеристика особистості, а як складова інших інтегральних якостей особистості.

Список використаних джерел

1. Антонюк В. Інтеграція вищої освіти України в європейській освітній простір для розвитку людського капіталу. *Журнал європейської економіки*. Т.20(№3).
2. Барко В.Д., Кирієнко Л.А. Розроблення україномовного опитувальника толерантності до невизначеності для використання в національній поліції України. *Наука і правоохорона*. 2019. №2(44).С.223-236.
3. Бровченко А.К., Нежута А.В., Хижняк М.В. Психологічні основи формування толерантного ставлення молоді до осіб із вадами розвитку: КЗ «Харківська гуманітарно-педагогічна академія» Харківської обласної ради. Харків, 2021.URL:DOI <https://doi.org/10.32838/2709-3093/2021.3/16> (дата звернення:26.08.2024).
4. Бугерко Я., Банделюк В. Професійне становлення майбутнього фахівця: ціннісносміслові орієнтири як транспарентний чинник толерантної взаємодії.Communication as a factor of transparency of social interaction: psychological, historical, legal, economic and political dimensions. Monograph, Ed. Jacek Mrozek, Oksana Koval, Krystyna Ziolkowska. Elk 2022, P.55-74
5. Вдовіченко О.В., Кондасьєва І.П., Балла Л.В. Психологічні особливості толерантності майбутніх психологів. Духовність особистості: методологія, теорія і практика 1(103)-2022. Харків, 2022. URL: DOI: <https://doi.org/10.33216/2220-6310-2022-103-1-64-77> (дата звернення 23.10.2024)
6. Вдовіченко О.В. Психологічні особливості толерантності майбутніх психологів. *Вісник Східноукраїнського національного університету ім. В.Даля*. 2022. Вип.2.С.67-78.
7. Гаврилук Л.П., Кубяк Н.І. Виховання толерантності особистості як запорука попередження проявів ксенофобії у суспільстві. *Збірник*

- наукових праць* Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Серія: Соціально-педагогічна. 2019. Вип. 32. С. 40-53.
8. Гапочка Я., Токарева Н.. Інтеграція ідей ліберальної філософії толерантності у вимірі сучасної інклюзивної освіти. Publishing House "Baltija Publishing". URL: <http://www.baltijapublishing.lv> › download › i.. DOI: <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-021-6-11> (дата звернення 14.09.2024).
 9. Ганаба С. Толерантність як визнання суверенності іншого. Толерантність у системі цінностей сучасної особистості: матеріали Всеукраїнської наукової конференції, приуроченої до Міжнародного дня толерантності, м.Маріуполь, 12 листопада 2021 року. Маріуполь: ДонДУВС, 2021. С.39-42.
 10. Гельбак А. Психолого-педагогічні умови розвитку толерантності у майбутніх поліцейських. Наукові інновації та передові технології, 2024, №6 (34). С. 1524-1534.
 11. Глобальні цілі сталого розвитку 2030. Цілі сталого розвитку 2016-2030. Сайт United Nations Ukraine. [Електронний ресурс]. Режим доступу: [http://www.un.org.ua/images/documents/3615/цiлi_web\(2\).pdf](http://www.un.org.ua/images/documents/3615/цiлi_web(2).pdf) (дата звернення 26.08.2024).
 12. Громова Г.М. Методики дослідження зв'язків інтолерантності до невизначеності з наслідками травматичного життєвого досвіду. Наукові студії із соціальної та політичної психології. 2020. Вип. 45 (48). С. 88–99.
 13. Губа Н., Гладких Ж. Теоретичний аналіз психологічних чинників, які впливають на формування толерантності. Psychological Prospects Journal, 2018, №32: С. 97-108.
 14. Гупаловська В.А., Чорноба І.А. Толерантність як особистісна властивість. Львівський національний університет імені Івана Франка. Львів, 2022. URL: Academia. edu <https://www.academia.edu...> (дата звернення: 27.08.2024).

- 15.Гурова О.М. Толерантність у ракурсі дослідження професійного спілкування психологів. Кропивницький, 2019.
URL:Центральноукраїнський державний університет імені Володимира Винниченка <http://dspace.cuspu.edu.ua> › jsui › bitstream (дата звернення 3.11.2023)
- 16.Добровольська В.В. Еволюція наукових поглядів щодо поняття культури. *Бібліотекознавство.Документознавство.Інформатологія*.2021.№2.С.76-87.
- 17.Добровольська В.В. Інформаційно-документаційне забезпечення розвитку соціокомунікаційного простору культури в Україні: монографія. Київ: НАКККиМ, 2020.352с.
- 18.Добросюк С.С. Психологічний супровід розвитку комунікативної толерантності майбутніх психологів. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*.2023.Вип.1С.57-61.
- 19.Емоційна спрямованість у структурі фасилітативної діяльності майбутніх психологів/Г.К. Радчук та ін. *Психологічний часопис*.2019.Т.5, №11.С.22-23.URL:http://nbuv.gov.ua/UJRN/psch_2019_5_11_4.
- 20.Етапи розвитку особистості за Еріком Еріксоном.Психологіс: Енциклопедія практичноїпсихології.URL:http://psychologis.com.ua/-1-399.htm_2020_6_2_2.
- 21.Євтушенко М.Ю. Методологія та організація наукових досліджень: навч. посіб./М.Ю.Євтушенко, М.І. Хижняк. Київ:ЦУЛ, 2019.351с.
- 22.Жорнова М.М. Толерантність як багаторівнева характеристика особистості студента. Актуальні проблеми психології в закладах освіти. 2022. № 4. С.43–49. URL:<https://doi.org/10.31812/psychology.v4i.7425> (дата звернення 21.10.2023).
- 23.Іванюта О.В., Яницька О.Ю. Енциклопедія психологічних тестів: навч. Посібник. Київ: Новий світ, 2020.

- 24.Карпенко З. Аксіологічна психологія особистості: монографія. 2-ге вид., перероб., доповн. Івано-Франківськ: Вид-во ДВНЗ «Прикарпатський нац. ун-т ім. В. Стефаніка», 2018.720с.
- 25.Карпюк Ю.Я. Комунікативна толерантність як детермінанта професійної компетентності сучасного психолога. Теорія і практика сучасної психології. 2019.№5.С.93-99.
- 26.Кириченко В.В. Наукова концептуалізація моделі становлення картини світу особистості у сучасному інформаційному суспільстві. Актуальні проблеми психології: збірник наукових праць Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України. Київ:Фенікс, 2018. Том XII. Вип.24.С.75-94.
- 27.КарамушкаЛ.М. Психолого-організаційні детермінанти забезпечення психологічного здоров'я персоналу освітніх організацій в умовах соціальної напруженості: монографія.2021.
- 28.Карамушка О.В., Креденцер К.В.Терещенко[та ін.]. Київ-Львів: Видавець Вікторія Кундельська. 2021. Відновлено з: [http://psychologynaesua.institute/userfiles/files/Karamushka%20\(1\)/pdf](http://psychologynaesua.institute/userfiles/files/Karamushka%20(1)/pdf)(дата звернення: 27.08.2024).
- 29.Клячковська, Р. В. Толерантність—важлива складова успішності людини. Інтеграція освіти, науки та бізнесу в сучасному середовищі: зимові диспути: тези доп. II Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції,4-5лютого 2021 р. Дніпро, Україна, 2021.Т. 1.502 с.
- 30.КокареваА., Лузік Е., Ладогубець Н, Михеєва Т. Професійне становлення майбутнього фахівця: психологічні чинники розвитку толерантності до невизначеності. Вісник Національного авіаційного університету. 2022.Вип.1(20).С.19-26.
- 31.Лазуренко О.О. Психологія емоцій: підручник. Київ: Книга Плюс, 2018. 264с.

- 32.Литвин С.В. Толерантність до невизначеності як психологічний конструкт. Психологічний часопис. 2019. №1(21).С.90-107.
- 33.Мельничук О.Б. Психологічна діагностика: навчальний посібник.Вид. 2-ге, стереотипне. Київ: Каравела, 2019.316с.
- 34.Методологія і психологія гуманітарного пізнання :колективна монографія.До 25-річчя наукової школипрофесора А.В. Фурмана. Тернопіль: ТНЕУ, 2019. 998 с.
- 35.Мірошніченко О.А. Акмеологічні засади проведення психолого-педагогічних тренінгів для дорослих: навчально-методичний посібник. Житомир: Вид-во «Рута», 2019.240с.
- 36.Моран І.В. Поняття толерантності та основні підходи до її визначення . Київ, 2020. URL: Ostroh Academy <https://eprints.oa.edu.ua> > Moran_NZ_Vur_26(дата звернення 10.11.2023).
- 37.Мороз, Д. В. Толерантність в діяльності поліцейських. Сучасні проблеми правового, економічного та соціального розвитку держави: тези доп. Міжнар. наук.-практ. конф.(м. Харків, 27 листоп. 2020 р.).Харків, 2020. С. 279-281.
- 38.Павленко Г.В. Толерантність до невизначеності як ресурс психологічного благополуччя студентів. Актуальні проблеми психології, 47(7).2019.С.208-219.
- 39.Праченко О.. Психологічні особливості прояву гендерної толерантності в юнацькому віці. Науковий часопис УДУ імені Михайла Драгоманова. Серія 12. *Психологічні науки*, 2020, С. 101-110.
- 40.Саннікова О.П., Санніков О.І. Толерантність до невизначеності як предиктор прийняття рішень особистістю. Вісник післядипломної освіти. Серія «Соціальні та поведінкові науки». 2020.Вип.12(41).С.98-123.
- 41.Семенів Н. М. Соціальна толерантність як аспект становлення та розвитку професійних якостей особистості. Молодий вчений. 2019. № 10(2). С. 470–476.
- 42.Телеб Н. Антикрихкість. Київ: Наш формат, 2021.400с.

- 43.Томаржевська І.В. Феномен «толерантність до невизначеності» і його психологічний аналіз. *Психологічний журнал*.2018. №1.
- 44.Федоришин Г. Толерантність до невизначеності як професійна компетентність психолога. *Психологія особистості*. Івано-Франківськ: Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника.2022.Т.12.№1.С.73-79
- 45.Фурман А.А. Аксіопсихологічні засновки смисложиттєвих орієнтацій особистості. *Науковий вісник Херсонського державного університету*, 2020, вип.4.С.19-25.
- 46.Фурман А.В. Теоретична модель особистісного прийняття людини людиною. *Психологія і суспільство*.2020. №1.С.56-77
- 47.Фурман А.В., Шаюк О.Я. Методологічні підходи до сутнісного пізнання толерантності у рамках психосоціального теоретизування. *Психологія і суспільство*.2019. №2.С.5-27.
- 48.Харченко Н.В., Волженцева І.В., Лиля М.В. Сміслові й семантичні аспекти толерантності як комунікативного феномена. *Габітус*.2021.Вип.29.С.115-120.
- 49.Хміляр О., Козуб М. Толерантність до невизначеності як чинник формування професійної ідентичності офіцера–лідера. *Scientific Collection «InterConf»*, 2024, № 202: С.162-169.
- 50.Чистоградова О. Змістовне поле терміну «толерантність». *World of science. Pedagogy and psychology*. 2020.№3.Vol.8.P.3-9.
- 51.Чиханцова О. Психологічна основи життєстійкості особистості: монографія. Київ: Талком. 2021. 319 с
- 52.Черемський М. Толерантність освітнього середовища як умова творчого самовираження особистості. *Теорія і практика управління соціальними системами*. 2018. №2. С.75–82
- 53.Чуйко Г.В., Чаплак Я.В. Толерантність у житті людини і суспільства. *Психологічний журнал*.2020. №6.С.29-42.

- 54.Чуйко О.М., Федорів М. Психологічні характеристики самореалізації студентської молоді: гендерний аспект. Теоретико-методологічні проблеми сучасної психології особистості: матеріали Міжнародної наукової конференції(м. Івано-Франківськ, 23-24 вересня 2021р.).С.87-92.
- 55.Шаюк О.Я. Професійна толерантність студентів-гуманітаріїв: сутність, структура, особливості формування. *Психологія і суспільство*.2020.№1.с.78.
- 56.Arquero, J. L., Fernández-Polvillo, C., Hassall, T., & Joyce, J. (2017). Relationships between communication apprehension, ambiguity tolerance and learning styles in accounting students. *Revista de Contabilidad*, № 20(1), P.13–24.
- 57.Stoycheva K. Tolerance for ambiguity, creativity, and personality. *Bulgarian Journal of Psychology (SEERCP 2009 Conference Papers, Part Two)*. 2010. Vol. 1, No. 4. P. 178–188.
- 58.Frankl Viktor.Man’s search fomeaning.<http://www.amazon.com/MansSearch-for-Meaning-audiobook/dp/B00061U470> (дата звернення: 05.09.2024).
- 60.Frenkel-Brunswik E. Tolerance of Ambiguity as a Personality Variable. *American Psychologist*. 2018. Vol.3.P.268.

**Міністерство освіти і науки України
Західноукраїнський національний університет
Соціально-гуманітарний факультет
Кафедра психології та соціальної роботи**

САМОЙЛЕНКО Оксана Олександрівна

**ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ
ТОЛЕРАНТНОСТІ - ПРОФЕСІЙНОЇ РИСИ МАЙБУТНЬОГО
ФАХІВЦЯ СОЦІАЛЬНОЇ СФЕРИ**
(на матеріалах Мукачівської філії Закарпатського обласного центру зайнятості)

спеціальність 053 «Психологія»
освітньо-професійна(наукова) програма

кваліфікаційна робота за освітнім ступенем «магістр»

Частина 2

ДОДАТКИ

Тернопіль-2024

Додаток А

Модель формування (навчання) толерантності

Складові частини толерантності	Параметри толерантності	Взаємозв'язок з іншими частинами толерантності	Форми та способи навчання
Емоційне прийняття(афективний складник)	Емоційні переживання, емоційне прийняття, емпатія	Емоційний інтелект	Емоції –когніції – поведінка- (емоційно-орієнтована технологія)
Розуміння(когнітивний складник)	Пізнавальна активність, вибірковість толерантних стратегій, розуміння партнерів зі спілкування	Соціальний інтелект, когнітивний стиль	Когніції- поведінка-емоції(когнітивн о-орієнтована технологія)
Співробітництво(конативний складник)	Вміння вести діалог; вміння і навички конструктивного співробітництва	Індивідуальний стиль діяльності, стиль спілкування	Поведінка-емоції-когніції(діяльнісн о-орієнтована технологія)

Методика дослідження термінальних цінностей

Мета: дослідити термінальні цінності особистості у відповідних життєвих сферах.

Матеріали та обладнання: методика ОТеЦ (опитувальник термінальних цінностей) І. Г. Сеніна, бланк для відповідей і ручка.

Процедура дослідження Інструкція

Вам пропонується опитувальник, в якому описані різні бажання і прагнення людини. Необхідно оцінити кожне з тверджень опитувальника за 5-бальною шкалою наступним чином:

"1" - якщо особисто для Вас те, що написано в твердженні, не має ніякого значення;

"2" - якщо для Вас це має невелике значення;

"3" - якщо для Вас це має певне значення;

"4" - якщо для Вас це важливо;

"5" - якщо для Вас це дуже важливо.

Просимо Вас пам'ятати про те, що тут не може бути правильних або неправильних відповідей, і найбільш правильною, напевно, буде правдива відповідь, тому ми сподіваємося на Вашу щирість.

ОТеЦ (опитувальник термінальних цінностей)

1. У роботі швидко досягати визначених цілей.
2. Створювати щось нове в області знань, що Ви їх вивчаєте.
3. Знаходити внутрішнє задоволення в активному суспільному житті.
4. Мати цікаву роботу, що повністю захоплює Вас.
5. Учатися, щоб не відставати від людей Вашого кола у навчанні.
6. Вести такий спосіб сімейного життя, який ціниться суспільством.
7. Щоб люди Вашого кола у вільний час захоплювались тим, чим і Ви.

Продовження додатку Б

8. Отримувати матеріальну винагороду за суспільну діяльність.
9. Щоб вигляд Вашої оселі постійно змінювався.
10. Отримати вищу освіту або вступити до аспірантури чи отримати вчену ступінь.
11. Щоб Ваша сім'я володіла дуже високим рівнем матеріального благополуччя.
12. Уникати конформізму у своїх суспільно-політичних поглядах.
13. У своєму захопленні швидко досягати визначених цілей.
14. Вчитися, щоб “не загубитися в натовпі”.
15. Мати дружні стосунки з колегами по роботі.
16. Бути членом певного клубу за інтересами.
17. Розвивати свої організаторські здібності, займаючись суспільною діяльністю.
18. Разом із сім'єю відвідувати театри, художні виставки, концерти.
19. Щоб Ваше захоплення підкреслювало Вашу індивідуальність.
20. Щоб рівень освіти допоміг Вам закріпити своє матеріальне становище.
21. Як оцінюють Вашу роботу інші люди.
22. Спілкуватися з різними людьми, беручи активну участь у суспільній діяльності.
23. Вчитися, щоб “не заривати свій талант у землю”.
24. Щоб Ваші діти випереджали у своєму розвитку однолітків.
25. У вільний час створювати щось нове, що раніше не існувало.
26. Щоб Ваша професія підкреслювала Вашу індивідуальність.
27. Щоб не відстати від часу цікавитися суспільно – політичним життям.
28. Щоб рівень Вашої освіченості дозволяв Вам почувати себе впевнено у спілкуванні з найрізноманітнішими людьми.
29. Зберігати цілковиту свободу і незалежність від членів Вашої сім'ї.

Продовження додатку Б

30. Щоб Ваше захоплення допомагало Вам закріпити своє матеріальне становище.
31. Бути раціоналізатором, новатором.
32. Добиватися конкретних цілей, займаючись суспільнополітичною діяльністю.
33. Вчитися, щоб дізнаватися про щось нове в області знань, щовивчається.
34. Бути лідером у Вашій сім'ї.
35. Знати свої здібності у сфері Вашого хобі.
36. Щоб на роботі можна було придбати різноманітні дефіцитні товари.
37. Застосовувати свої власні методи в суспільній діяльності.
38. Щоб сімейне життя виправило деякі недоліки Вашої натури.
39. Цілковито зосередитись на своєму занятті, проводячи вільний час за хобі.
40. Бути корисним для суспільства.
41. Постійно підвищувати свою професійну кваліфікацію.
42. Щоб лідером у Вашій сім'ї був який-небудь інший її член, крім Вас.
43. Отримувати задоволення не від результатів Вашої роботи, а від її процесу.
44. Знати, якого рівня освіти можна досягти з Вашими здібностями.
45. Займати таке місце в суспільстві, яке б закріпило Ваше матеріальне становище.
46. Ретельно планувати своє сімейне життя.
47. Щоб під час роботи співробітники постійно були поруч.
48. Щоб життя нашого суспільства постійно змінювалось.
49. Мати чоловіка (дружину) з сім'ї високого соціального положення.
50. Щоб рівень Вашої освіти допоміг Вам зайняти бажану посаду.
51. Мати власні політичні переконання.
52. Перед початком роботи чітко її спланувати.
53. Постійно цікавитися новими методами навчання і виховання дітей в сім'ї.

Продовження додатку Б

54. Захоплюватись чимось у вільний час, спілкуватися з людьми, що цікавляться тим самим.
55. Підвищувати рівень власної освіти, щоб внести свій вклад у дисципліну, що вивчається.
56. Займаючись суспільною діяльністю, вчитися переконувати людей у своїй точці зору.
57. Щоб Ваша робота була не гіршою, ніж у інших.
58. Щоб Ваша дружина (чоловік) отримувала високу заробітну плату.
59. Щоб Ваша освіта надавала Вам можливість для отримання додаткових матеріальних благ (гонорари, придбання на пільгових умовах дефіцитних товарів).
60. Беручи участь у суспільному житті, взаємодіяти з досвідченими людьми.
61. Щоб Ваша робота не суперечила Вашим життєвим принципам.
62. У подружжі бути завжди абсолютно вірним.
63. У своєму захопленні створювати необхідні в житті речі (одяг, меблі).
64. Підвищувати рівень власної освіти, щоб бути в оточенні розумних та цікавих людей.
65. Щоб Ваші суспільно-політичні погляди співпадали з думкою Ваших авторитетів.
66. Мати високооплачувану роботу.
67. У сімейному житті спиратися лише на власні погляди, навіть якщо вони суперечать суспільній думці.
68. Досягати поставленої мети в суспільній діяльності.
69. Пристосовуватись до характеру Вашої дружини (чоловіка).
70. Витрачати час на вивчення нових ідей у Вашій професійній сфері.
71. Щоб Ваше захоплення займало більшу частину Вашого вільного часу.
72. Вносити різноманітні вдосконалення в сферу Вашого хобі.
73. Щоб рівень Вашої освіти відповідав рівню освіти людини, думку якої Ви ціните.

Продовження додатку Б

74. Завойовувати повагу людей завдяки своєму захопленню.
75. Вибрати рідкісну, унікальну спеціальність для вивчення, щоб краще проявити свою індивідуальність.
76. Займаючись на дозвіллі улюбленою справою, детально продумувати свої дії.
77. Щоб Ваші погляди на життя проявлялись у Вашому захопленні.
78. Вчитись, отримуючи при цьому задоволення.
79. Щоб прийоми Вашої роботи змінювались.
80. Щоб коло Ваших захоплень постійно розширювалось.